

HERRI-PROSA: OINARRI ETA BIDE

Zer dugu herri-prosaren alde. Zer dugu herri-prosaren kontra

Donostia, 2005-XI-25

Pello Esnal

SARRERA

«Herri-prosa eta ahozketasuna» Jardunaldietako bigarren hitzaldi honetan, prosa den aldetik landuko dugu euskal herri-prosa –ez literatura den aldetik– eta bi galdera gidari, Joxe Azurmedik Orixeri buruz idatzitako saio bikoitz hura ere gogoan (Azurmendi, 1976, 1977): zer dugu herri-prosaren alde eta zer dugu herri-prosaren kontra.

Gaur egun, ezin hitz egin daiteke herri-prosaz Antonio Zavalaren obra kontuan izan gabe. Niri, behintzat, ezinezkoa egiten zait. Horregatik, hitzaldiaren lehen zatian, herri-prosak tolosarraren obran duen lekuaz mintzatuko naiz. Bigarren zatian, berriz, Zavalaren lekukoa hartuta, herri-prosak gaur duen zereginaz jardungo dut, betiere euskal prosa orokorraren baitan. Horrela, ondorio batzuk ateratzeko egokiera izango dugu.

Euskal prosaz oro har –eta euskararen gaurko egoeraz– hitz egiten has-teko, nekez aurkituko dugu, oraindik ere, Luis Villasantek 1988an idatzitako pasarte bat baino egokiagorik. Honela zioen gernikarrak, artean euskaltzain-buru zela (Villasante, 1988: 142):

Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. Hori duen egunean, euskara bere bizkar-hezurraz horniturik izanen da. Eta hori ez duen bitartean, tresna alferra izango da, gai ez dena, zeregin askotarako balio ez duena.

Euskara hizkuntza bizia izan dadila: horra gure mintzairaren premietan lehenbizikoa; baina horren hurrengo, prosa egiteko tresna moldaturik edukitzea da, ene ustez, bigarrena.

Denok egiten dugu geure, noski, pasartearen lehenengo zatia: bizirik irautea du euskarak premia nagusia. Baina inor gutxi ausartuko ginateke, seguruenik, bigarren zatia esatera: prosa egiteko moldea duela euskarak bigarren premia; ezinbesteko baldintza, gainera, aurrera egingo badu. Pasarte harrigarri horrek esanahi beteagoa hartzen du, konturatzen garenean behin eta berri-ro esan zuela hori Villasantek alde eta moldez; ez dela, alegia, une jakin bateko sukarraren emaitza; bai, ordea, bere bizitzako egitasmoaren adierazpena.

Luis Villasantek, nire ustez, euskal prosa umotzea eta umotze hori bideatzea izan zuen euskararen alorrean egitasmo nagusi. Baina gehiago ere esan daiteke, huts egiteko beldur handirik gabe: egitasmo bertsua izan zutela Koldo Mitxelena eta Alfonso Irigoyenek ere; eta halakoxea ari dela hezurramitzen, hein batean, Antonio Zavala. Laurak euskaltzain oso; eta, beharbada, hori bezain garrantzizkoa: laurak belaunaldi bereko.

Hori horrela bada –eta nire ustez hala da–, merezi du gutxienik bi gai sakon aztertzea.

Lehenengoa. Zer dela-eta lau euskaltzale handik, aldez aurretik elkarren ezaguera handirik izan gabe, egitasmo bera hartu zuten beren bizitzako ardatz eta ipar? Euskal prosaren zer egoerarekin egin zuten topo? Eta, medikuntza-terminologia erabiliz, egoeraren zer diagnosi egin zuten?; eta zer tratamendu aplikatu?

Bigarrena. Zein da gaurko egoera? Zein neurritan da larria, oraindik ere, egitasmo laukoitz horren oinarrian zegoen beharra eta problema? Zein da gaur euskal prosaren egoera? Eta diagnosia? Eta tratamendua?

Hemen, aldez erantzungo diegu galdera horiei. Izan ere, aurreratu dudanez, Antonio Zavalaren obrara mugatuko gara, eta herri-prosan egindakolari erreparatzera soilik, nahiz eta beste hiruen ekarriak ere aipatu zeharbidez eta osagarri moduan.

Badakigu Zavalak berak guk baino hobeto emango zukeela bere obraren berri; baina geuk emateak ere baditu alde onak; askotan, ez baita norbera izaten egokiena bere buruaz mintzatzeko; eta are gutxiago, horren obra erraldoia gauzatzen ari denean eta beti, apaltasunez-edo, dena baino gutxiago azaltzeko joera duenean.

Eta hemen *gu* esatean, Euskaltzaindiaren Herri Literatura azpibatzerdea esaten ari naiz. Egia da neuk ondu eta idatzi dudala lana. Ez da egia txikiagoa, ordea, azpibatzerdearen lana eta babesa dudala atzetik, eta ez soilik azpibatzerdearen gaurko lankideena. Bereziki aipatu nahi ditut, eskerrik onenaz, Alfonso Irigoyen, Joxe Mari Aranalde eta Juan Mari Lekuonaren izenak. Hain izan ditugu, lankide jator ez ezik, lagun zintzo eta leial; eta aparteko maisu. Garai bateko artisauak bezala ikasi dugu maisu handi horiekin: batzerdearen eguneroko jardunean, lanari lotutako etengabeko ahaleginean.

Ez da erraza esaten, bestalde, zenbat zor diogun Antonio Zavala adiskideari. Izan ere, bere lana oso gertutik, barru-barrutik, ezagutzeko aukera eman digu, eta beti prest azaltzen zaigu galderarik gaiztoenari ere erantzuteko. Ez da erraz ordaintzen horrelako maisuarekiko zorra.

Hiru atal ditu lanak: 1) herri-prosa, Antonio Zavalaren obran, 2) herri-prosa, gaur egun eta 3) ondorioak. Eranskin bat ere gehitzen dut amaieran, galdegaiaren arazoa nola ikusten dudana azalduz labur-labur.

Behin eta berriro erabiltzen ditut hemen besteren ahotsak. Amaieran aipatzen dut bibliografia, zenbait argigarri gerta dakiokelakoan.

Esan gabe doa: neure gain hartzen dut lan honetan esandakoaren erantzukizuna.

I. HERRI-PROSA, ANTONIO ZAVALAREN OBRAN

Beti lotu izan ohi da Antonio Zavalaren obra bertsoaritzarekin; baina, askotan, bertsoaritzarekin soilik. Bikoitza da, ordea, tolosarraren obra, nahiz eta hasieran bakuna izan beraren egitasmoa: bertso-paperak bildu, aztertu eta plazaratzea.

Arantzazun, 1956ko irailaren 15ean emandako hitzaldian plazaratu zuen Zavalak egitasmoa (Zavala, 1996: 21-40), Euskaltzaindiak gerra ostean eraturako lehen batzar irekian (Euskera, 1956). «Hace ya dos años que no hago sino leer y copiar *bertso berriyas*», esan zuen orduan (Zavala, 1996: 34). Eta, ordurako, berrogeita hamar mila bertso inguru omen zituen bilduta, eta mordoxka bat gehiago eskuratzeko esperantza. Material hori bildu eta osatu ondorengo asmoa ere azaldu zuen: bertso berrien bilduma handi bat plazaratzea, estudio batez hornitua; hitzez hitz: «magna edición de *bertso berriyas* que pretendemos vaya precedida de un estudio» (Zavala, 1996: 24).

Baina horiek 1956ko kontuak dira. Geroztik, egitasmoa hazi, ugaldtu, biderkatu eta aberastu besterik ez da egin. Eta, hain zuzen, merezi du ibilbide oparo hori urratsez urrats garatzen ikustea; emaitza bezain argigarria baita luze--sakonean ezagutzeko Zavalaren obra. Ondoren etorriko da baloratzeko ordua eta aurrera begira jartzea.

1. ANTONIO ZAVALAREN OBRA

Egitasmoa abiapuntu, Antonio Zavalak sutsu ekin zion lanari. Sutsu eta ausart, geroaren beldur handirik gabe eta oztopoak eragile.

1.1. Bi ezaugarri

Zavalaren obra behar bezala ulertzeko, bi gauza hartu behar dira kontuan.

Lehen-lehenik, egitasmoaren izaera dinamikoa. Zavalaren egitasmoa ez zen itxia eta zurruna. Antoniok, lanean hasteko, ez du beharrezkoa egitasmoa ondo finkatzea; bidea ibiliz egiten duen horietakoa baita tolosarra; eta bide berriak urratzeak, izutu ez baina, adorez betetzen du. Are gehiago: nahiago du,

aukeran, ibili gabeko bideak urratzea, behin eta berriro zanpatuetakoetan eroso ibiltzea baino. Halaxe aitortuko du, 1999ko azaroaren 17an, Deustuko Unibertsitateak *Honoris causa* doktorea izendatutakoan emandako hitzaldi garantzitsuan (Zavala, 2000a: 36):

Nunca he podido comprender que muchos prefieran seguir senderos trillados a sentir el gozo de adentrarse en regiones donde no se advierte huella de nadie que nos ha precedido.

Eta hitzaldi berean esana da, euskaraz; ele bitan hitz egin baitzuen (Zavala, 2000a: 34):

Bertsoa ez-ezik, gure erriaren prosa-esparruan ere atxurkada batzuk emanak gera. Bide au irikitzea kostatzen egin zitzaigun. Baiña orain ederki zabaldua dagoa-la derizkiot.

Hain zuzen, herri-prosa izan da Zavalaren bigarren lan-eremua, gutxi gorabehera Auspoa liburu-sailen laurdena hartzen duena, berehala ikusiko dugunez.

Antonioren lanerako bigarren ezaugarria, berriz, higaduraren taktika da. Funtsezko ezaugarria da hau ere. Arazoari ezin dionean zuzenean aurre egin, alderdi samurrenetik erasoko dio eta pixkana-pixkana joango da erdigunera hurbilduz. Halaxe aitortu zigun, joan den urriaren 4an, Apalategiren liburu bikoitza (Apalategui, 2005) aurkeztu zuen egunean, hitzaldiaren ondorengo galde-erantzunetan.

1.2. Egitasmoaren garapena, mugarriz mugarri

Esan bezala, Arantzazuko batzarrean azaldu zuen Zavalak hasierako egitasmoa, 1956an: bertso berrien edizio handi bat atera, estudio bat aurretik zuela. Bertso biltzen hasia zen 1954an, eta berrogeita hamar mila bertsoetik gora bilduak zituen urte eta erdian, eta berehala eskuratuko zituen askoz gehiago.

Hainbat eta hainbat bertso bildu ondoren, haiek gaika eta egileka sailkatzen hasi zen; egileka sailkatzen, baldin eta egilearen izenik bazuten; eta ez bazuten, egilea nor zuten ikertzen. Baina ez zen nahikoa. Bertsolarien bizitza eta bertsoen testuingurua ere jaso nahi zituen, bertsoak plazaratzekotan. Eta, hala, lekukoen bila hasiko da; eta, pixkana-pixkana, ahozko munduko hainbat gizon eta emakumerekin harremanetan jartzen. Lehendik ere, bai Euskal Herrian eta bai kanpoan, begiz joa zuen horrelako jendea; hiztun egokiak asko eta asko, kontalari bikainak bat baino gehiago (Zavala, 1999: 123):

Ni gauza batek arritu nau beti, bai Euskal Errian eta bai emendik kanpo ere: erri-gizon eta emakume asko eta asko zein kontalari onak diran. Makiña bat ordu pasa izan ditut nik, Euskal Erriko mendi eta baserrietan ez-ezik, baita Aragoi,

Gaztela, Kantabria eta abarretan, artzai eta nekazari jendearekin izketan. Baiña izketan baino geiago, entzuten eta ikasten, eta bitartean nere buruari onela esanez: «Kontaera auek merezi lukete, ba, papereratzea. Zer literatura ederra egin litekean, aozko *narrativa* au idatziko balitz!».

Eta hala, bertsoak gero eta gehiago eskuratu, lekukoek testigantzak gero eta gehiago jaso..., lana hazi eta neurritz gainezka egiten hasi zitzaion, konturatzera ezin izango zuela bertso-bilduma hura guztia liburuki batean edo gutxi batzuetan plazaratu. Zer egin, orduan?

Adiskide baten hitzek lagunduko diote bidea aurkitzen. Halaxe kontatu zuen berak, *Honoris causa* doktore izendatu zuten biharamunean egindako hitzaldian (Zavala, 2000b: 116):

Zein urtetan izan zan ez dakit seguru esateko, baiña 1960 urte inguruan Igel-doko Balentin Zamora apaiz jaunarekin adiskide eginda nengoan. Bertsoen batzuk ere eman zizkidala uste det. Zera bat garbi ikusten genduan: Euskal-Erria euskera errezez idatzitako liburuen premian zala. Asiera emango ote genion, beraz, orrelako liburu-sorta berri bati? Sorta ori bildutako bertso zaarrak argitaratzeko bidea izan zitekean, prosa-liburuekin tartekatuz.

Beraz, bitarikoak jaio zen Auspoa. Ez, soilik, bertsoaren mundura emana. Bertso zaharrak ez ezik, prosaz idatzitako liburu errazak ere argitaratuko zituen. Hortik aurrera, lanak berak eta irakurleen iritziek erakutsiko zioten zer egin (Zavala, 2000b: 117):

Asiera artako gure libururik aulenak prosazkoak dirala uste det. Saldu ere berak gutxiago egiten ziran, bertso-liburuak baiña. Erriak zerbait erakusten zigun orrekin. Orregatik, prosa alde batera uzteko joera nabari da *Auspoa*-ren leenengo berrogei ta amar zenbakietan.

Hala ere, dena ez da kolpe huts izango (Zavala, 2000b: 118):

Prosa-liburuetan, besteak baiña suerte ohea izan zutenak, bi ipularirenak izan ziran: Bitoriano Iraola eta Pedro Migel Urruzuno. Arena bat argitaratu genduan, eta bestearenak lau. Jendearen gogokoa izan zan, beraz, aien umorea.

Auspoa bildumaren bosgarren alean plazaratu zuen Zavalak lehen prosa-liburua: Pedro Migel Urruzunoren *Euskalerritik zerura ta beste ipui batzuk* (Urruzuno, 1961). Bederatzigarrenean etorriko zen Bitoriano Iraolarena: *OROITZAK eta beste ipui asko* (Iraola, 1961). Ez da kasualitatea Urruzunoren izatea lehenengoa. Ezta gero beraren beste hiru prosa-liburu argitaratu izana ere: *Iru ziri (ipui eta bertso)* (Urruzuno, 1965a), *Ur-zale baten ipuiak* (Urruzuno, 1965b) eta *Sasiletrau baten ziriak* (Urruzuno, 1973). Izan ere, lehentxeago aipatutako 1956ko hitzaldian dioenez (Zavala, 1956: 34):

Hace ya dos años que no hago sino leer y copiar *bertso berriyas*. Cuando hojeo ahora algunos de nuestros libros euskéricos, siento a veces la frialdad y languidez más delatorias de la falta de vida.

No dudo de que aquí radica mucho de la repulsa del pueblo a nuestros libros y gran parte de su devoción a los bertsos. Encuentran ellos en este euskera palpitación, calor, nervio; en una palabra, todo ese substrato espiritual que es el alma y la vida de un idioma.

Lau urte lehenago, 1952an, esperientzia argigarria bizi izan zuen Zavalak, Oñan filosofia ikasten ari zela. Han, euskal liburutegia zuen eskueran, baina ezin euskal liburuez gozatu; irakurri bai, baina ezin gustua hartu. Harik eta bi liburu eder topatu zituen arte: Pedro Maria Otañoren *Alkar* eta Pedro Miguel Urruzunoren *Ipuiak* (Zavala, 1999: 114). Eta haiek irakurtzen hasita, hura euskara, hura gozamina!

Bertso-liburua zen Otañorena. Hitz berroz gogoratuko du berrogei urte geroago (Zavala, 1993: 13):

Irakurtzen asi eta nere gozamina! Uraxe zala euskera eta aiek bertsoak! Denbora berean, ura zan, gorputzez Gaztelako txoko batean nengoala, buruaren barruan Zizurkil eta Adunako parajeak bertan banengo bezela bizi-bizi ikustea!

Andik bereala, etxekoei enkargu berezi bat eman nien: Tolosako Zerkausira bertso-sailtzailleren bat agertzen bazan, paper bat erosi eta bialtzeko faborez. Ala egin zuten eta ale batzuen jabe egiten asi nintzan.

Era ortan, Otañoren liburua zala eta etxetik bialdutako bertso-paperak zirala, batere uste gabean, bertso-biltzeari ekion nion. Sarritan orrela gertatzen da: guren bizitzako erabakirik garrantzizkoenak ia oartu gabe eta nola ez dakigula artzen ditugu.

Horra hor, Antonio Zavala lehen bertsoak biltzen, nahiz eta bilketa serioa geroxeago hasi zuen: «1954-ko Errege bigarrenaren edo irugarrenaren illuntzean» (Zavala 2000b: 115).

Oñako bigarren liburua, berriz, prosa-liburua zen. Eta zirrara bera eragingo dio Urruzunoren prosa biziak, urte haietan ohikoa zen euskal prosaren motela salatuz. Horregatik esango du Elgoibarren, hogeita bat urte geroago, Urruzunori egindako omenaldian (Zavala, 1996: 306; 2005: 32-33):

Nekez arkituko da euskal idazlerik, arek bezin ondo erriaren euskera ematen duanik [...]. Garai artan, euskaltzaleen artean modan jarria zegoen garbizale-tasuna [...] Urruzunok etzion moda orri jarraitu. Arek egin zuana zera da: euskerarik errikoiena ta jatorrena bere lanetan erabili [...] Orduko idazle guziak Urruzunoren bidetik abiatu izan balira, beste txori batek joko zion gaur kuku euskerari.

Uste dut merezi zuela Oñako gertaera horretan zertxobait gelditzea. Ikuteko nondik eta nola hasten den Zavala garatzen herri-prosari buruzko egitasmoa. Eta konturatzekeo hasieratik bertatik ia bateratsu ibili zirela bertso-mundua eta herri-prosa tolosarraren lanean, nahiz eta lehentasuna bertso-paperei emango zien.

Bertsopaperek zabalduko diote bidea. Hain zuzen, Txirritaren eta Pello Errotarenek. Izan ere, horien bertsoak bildu, identifikatu eta testuinguruz hornituz aterako zituen oinarrri-oinarrizko bi liburu: *Txirrita (Bizitza ta bat-bateko bertsoak)* (Zavala, 1962), Txirritari buruzko hainbat eta hainbat testigantzaz osatua; eta *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua* (Elicegui; Zavala, 1963). Bietan, Antoniok berak idatziak dira testigantzak, lekukoek hitzak magnetofonoz edo ahoz jaso ondoren. Halaxe dio berak (Zavala, 2000b: 118-119):

Andik laster [...], bi biografi aundi osatzeko egokiera izan nuan. Bata, Txirritarena (*Bizitza ta bat-bateko bertsoak*); bestea, Pello Errotarena (*Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*).

[...] Txirritaren liburua asko gustatu zan. «Orrelako beste libururik ez dezu berriz egingo» esan zidan Manuel Lekuona jauna zanak. Juan Goikoetxea jesuita zanak, berriz, onela: «Pernando Amezketarren antzeko beste personaje mitiko bat sortu dezu».

Pello Errotarena gutxiago txalotu zan orduan. Aren goralpenak egin zituztenak, Gabriel Aresti eta Antonio Valverde izan ziran, leen ere kontatu izan dedanez. Orain, berriz, Pellorena oso aintzat artua dago, aren alde Bernardo Atxagak itzegin zuan ezkeroztik, batez ere.

Baiña liburu oien prosa etzan liburu zaarretatik aterea, guk sortu arazia baik. Bazan or landu zitekeen eta uzta ugaria eman zezakeen soroa. Baiña garbizalekeriak artean ere idarra zuan ezker, «guk euskerarik ez dakigu, gure euskerak ez du ezer balio» eta olako esaerak maiz entzuten nituan bere denbora guzian euskera beste izkuntzarik erabili etzuten baserriarren aotik. Batzuetan, ordea, gure artu-emanetan, eskutitzen bat edo beste idazten zidan erriko jende jator orrek, neri zerbaiten berri eman nai zidatelako eta garbizalekeriaz eta abarrez aaztuta. Eta euskera ori zoragarria zan, neretzat behintzat.

Baina nola jarri idazten herritar jator horiek? Lehenengoa, behintzat, ia-ia ustekabea. Honela kontatzen du Antoniok (Zavala, 2000b: 119):

Andik pixka batera Sebastian Salaberriaren prosa-liburua atera zan. Berak Txirritaren berri asko eman zidan, eta ezaupidea ortik egina genduan. Gerrako bere ibillerak kontatuz liburua osatu zuan; baiña ez magnetofonoz grabatuta, nik esan nion bezela, baik-eta berak idatzita. Askoren gustokoa izan zan. Erriaren izkuntza ona zan, beraz.

Auspoaren 38. zenbakiaz ari da. Sebastian Salaberriaren *Neronek tirako nizkin* liburu hori da (Salaverria, 1964) Zavalak eragindako lehen prosa-liburua. Bera ohartu zen liburuaren garrantziaz. Horregatik idatzi zuen hitzaurrean (Zavala, 1964: 8):

Gure erriko gizonak olako kontaera [Salaberriak bere nobelan kontatzen dituenak bezalako kontaera] asko dute, eta ayek berrituaz denbora-pasa egoten dira askotan lagun-artean eta etxeko sukaldean. Gaya, Salaverria-ri bezela, bizitzak erakutsi die, eta kontatzeko abilidada aparta dute askok, Jaungoikoak doai ori emanda.

Oraindañoan, paperera gabe aotik aora ibili izan dira kontatera oyek. Salaverria-k, ordea, berea paperera paseaz, euskal literaturan bide berri bat azaldu du.

Bejondayola, beraz, eta Jaunari nai dakiola, Salaverria-k urratutako bidetik beste asko etortzea ondoren.

Bai. Bide berri bat zabaldua zuen euskal literaturan Salaberriaren liburuak, baina hamaika urte beharko ditu Zavalak hurrengo prosa-liburua argitaratzeko. Izan ere, 1975ean, plazaratzen du Uztapideren *Lengo egunak gogoan* (Uztapide, 1975), beste mugari bat jarritz Ausporen herri-prosan, muga erabakiorra oraingoan, Zavalaren egitasmoa bitan banatuko duena, berak aitortuko duenez hogeita sei urte geroago, Uztapideren *Berriz plazara* (Uztapide, 2001) argitaratu zuenean (Zavala, 2006: 138):

Bolara artan ni erri-prosa au zutik jarri nairik nenbillen. Baiña etzan erreza jendea ortaratzen. Parregarri gelditzeko bildurra zuten. Uztapiderena atera ondoren, berriz, gauzak batekoz bestera aldatu ziran. Andik aurrera, jendeak errez ematen zuan baiezkoa. Parregarri gelditu gabe, txaloak jasotzen zituztela ikusi baizuten. Eta, bestetik, gure Manuelen euskera berena zutela. Orregatik, erri-prosa onek bi garai ezagutu ditu: Uztapideren *Lengo egunak gogoan* liburuaren aurrekoa eta ondokoa.

Eta *Lengo egunak gogoan* liburuaren ondoren, «era ontako liburu-zerrenda luzea agertuko da, dantza-soka batean bezela», Zavalak berak *Neronek tirako nizkin* bigarren aldiz argitatzean idatzi zuenez (Zavala, 1994: 9).

1.3. Emaitza

Antonio Zavalak herri-prosaren arloan egina bilduz, batetik, berak argitaratutako obrak eta idazten jarritako idazleak topatuko ditugu eta, bestetik, lan horren inguruan Zavalak landutako kontzeptuak.

Obrak eta idazleak

Zalantzak zalantza, guztira herri-prosazko 68 obra argitaratu ditu Zavalak, 73 liburukitan bilduak.

Zalantzak, bi aldetan sortzen zaizkigu. Batetik, non hasten da herri-prosa?; hau da, non amaitzen da ahozko jarduna, idatzia hasteko? Eta, bestetik, non amaitzen da herri-prosa; alegia, non hasten da prosa landua-edo?

Hemen, Zavalaren beraren irizpideari jarraituz jokatu dugu. Eta, herri-prosazko liburutzat jo ditugu, herri-idazle batek idatzitakoek gain, norbaitek ahoz esandakoak eta (ia beti) Zavalak transkribatuak; baina ez ditugu prosazko liburutzat hartu, beste muturrean, prosa landuaz idatzitakoak, nahiz eta euskalkiren batean idatziak egon.

Horiek horrela, hogeita hamabi herri-idazleren obrak argitaratu ditu Zavalak. Oparoenak dira: Ataño, hamazazpi obrarekin; Txomin Garmendia, sei-ekin; Manuel Lasarte, bostekin; Bizente Barandiarain, laurekin; eta Sebastian Salaberria eta Jose Azpiroz, hirunarekin. Ondoren datoz, bina obrarekin, Bartolo Ayerbe, Jose Maria Etxaburu, Joxe Mari Lertxundi eta Inozentzio Olea. Gero, hogeita bi idazle ditugu obra banarekin: Jose Ramon Zubillaga, Manuel Olaizola «Uztapide», Jose Ramon Erauskin, Jose Manuel Arrizabalo, Juan Jose Irazusta, Iñaki Alkain, Mari Treku, Marzelino Manterola, Patxi Lazkano, Erramun Etxchebarne, Jesus Lete, Beñat Karrika, Basilio Pujana, Agustin Zinkunegi, Teodoro Mujika, Faustino Etxebarria, Lino Ayesta, Nikolas Zendoia, Kosme Lizaso, Jose Agustin Garziandia, Leon Albeniz «Iruñtxiberri» eta Tomas Gerrikagoitia.

Euskalkiz banatuta, nabarmena da gipuzkeraren nagusigoa: hogeita hamabi idazle horietako hogeita hiru baitira idazle gipuzkoarrak.

Oinarrizko kontzeptuak

Zavalak berak esana du, sarritan, bere lana ez dela teoria egitea izan. Espresuki galdetu zion Joxerra Garziak: «Beste edozeinek, zuk dakizunaren laurdenaren laurdenarekin, sekulako teoria osatuko zukeen aspaldi. Zuk, ordea, ez dakit teoria gorrotatzen duzun, ala teoria egiteko joerari eutsi egiten diozun. Bildu dituzunak bilduta, ez al duzu ikusten corpus hori aztertu eta arrasto teoriko batzuk ateratzeko premiari?». Eta Zavalak erantzun: «Nik ez dut horretarako astirik izan. Teoria pixka bat egin dut. Oiartzunen eman nuen hitzaldia, adibidez: *Pensamiento intuitivo y discursivo en la poesía popular vasca*. Mokoroaren liburuari egin nion hitzaurrean, berriz, esan-modu edo modismoei buruz jardun nintzen. Baina lehen esana: denborarik ez dut. Lehen pausoa eskuratu ditugun materialak argitara ateratzea da. Eta gero gerokoak.» (Garzia, 2001: 88).

Baina, teoria ez badu gorpuztu ere, zenbait gogoeta egina da Zavala hitzaldi edo hitzaurretan. Hemen, bi pasarte baliatuko ditugu soilik. Lehenengo, Deustuko Unibertsitateak *Honoris causa* doktore izendatu zueneko hitzaldikoa; bigarrena, bi urte geroagokoa, Uztapideren *Berriz plazara* (Uztapide, 2001) argitaratzean egindako hitzaldikoa.

Lehenengoan, dio (Zavala, 2000a: 44-45):

Nuestro idioma, así como supo hace mucho encontrar un buen sistema de versificación, me da la impresión de que sigue todavía dando palos de ciego en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación, y la halla aquí de golpe [herri-prosan, alegia], al haber pasado al plano escrito los recursos del cotidiano comercio oral del pueblo.

Bigarrenean (Zavala, 2006: 138):

Gure izkuntzak, izan ere, badu aspalditik auzi bat. Auzi ori ez degu maai gaiñean jartzen, eztabaida gogorra sortuko duan bildurrez edo ez dakit zergatik. Baiña erabaki bitartean or izango da, gaitz isil bat bezela, pipiak egiten duan lana egiñez.

Auzi ori zera da: gure euskerak, itzegiten danetik idazten danera nolako tar-tea bear duan. Nere iritzia auxe da: batetik bestera tarte geiegi dagoala eta alkarrengana urbildu-premia dagoala; ori egitera, gure izkuntzak eta literaturak mesede luketela.

Nere iritzia ori izanik, poz artu det Uztapideren prosa berriz irakurtzean. Arek, izan ere, itzegiten zuan bezelaxe idatzi zuan; itzegiten zuanetik idatzi zuanera tarterik utzi gabe. Bertsotan orrela jarduten zan, eta prosaz ere berdin. Nik ere ortik jotzeko esango nion. Ala eskatzen diet idazten asten diran erri-gizon gu-ziei: tabernan lagunekin eta sukaldean etxekoekin egiten duten euskera papereratzeko, alegia.

Uztapideren prosa orrekin, itzegiten dan bezela idatzita dagoalako geienbat, esaten dituanak leen kolpean ulertzen ditugu, eta kontatzen dituan gauzak ia ikusi, ikutu eta usaitu egiten ditugu. Kontatzen dan gertakaritik ain urbil jartzen gaitu.

Bolara artan ni erri-prosa au zutik jarri nairik nenbillen...

Bi pasarte horietan ditugu, besteak beste eta labur-labur, zein den Zavalak gaurko euskal prosari buruz egiten duen egoeraren analisia, non dituen gaitzak sustraiak eta zein den tratamendua.

Egoeraren analisia:

Nuestro idioma [...] me da la impresión de que sigue todavía dando palos de ciego en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación.

Gaitzaren sustraiak:

Batetik [ahozko euskaratik] bestera [euskara idatzira] tarte geiegi dago...

Tratamendua; hasteko, behintzat:

[Euskara idatzia eta ahozkoa] alkarrengana urbildu-premia dagoala; ori egitera, gure izkuntzak eta literaturak mesede lukete...

Eta, hain zuzen, herri-prosan ditugu ahozko euskara eta idatzia elkarrengandik hurbil, ezin hurbilago. Beraz, horra hor herri-prosa, komunikabide den prosa, gaitzaren sendabidea:

Nuestro idioma [...], en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación, [...] la halla aquí de golpe [herri-prosan, alegia], al haber pasado al plano escrito los recursos del cotidiano comercio oral del pueblo.

Bide batez, herri-prosaz zer ulertzen duen esaten digu Zavalak: «itzegiten dan bezela idatzita dagoana geienbat». Baina gehiago ere zehaztu izan du.

Guk honela laburbilduko genuke Antonioren pentsaera: herri-prosan idazten dute euskaraz pentsatu eta idatziaren eraginik gabe idazten dutenek.

Bestalde, Zavalaren pentsamoldeaz jabetzeko, egoki datorkigu ikustea zer irizpide erabili dituen berak Auspoko liburuen artean herri-prosakoak bereizteko. Nola herri-prosazko liburutzat jotzen dituen, herri-idazleek idatzitakoez gain, norbaitek ahoz esandakoak eta Zavalak berak (ia beti) transkribatuak; baina ez dituen prosazko liburutzat hartzen prosa landuaz idatzitakoak, nahiz eta euskalkiren batean idatziak egon.

2. ANTONIO ZAVALAK HERRI-PROSAN EGINDAKOA BALORATUZ: HIRU LORPEN

Horraino ekarri gaitu Antonio Zavalaren ibilbidea jarraitzeak. Uste dut oinarrri polita eskaintzen digula, Zavalak berak egin duena ezagutzeko ez ezik, guk aurrera egiteko ere.

Lehenago, ordea, ebalua dezagun Zavalak egindakoa. Asko esan daiteke, baina hiru puntu azpimarratzera mugatuko naiz. Hiru puntu, soilik; baina funtsezkoak.

2.1. *Herri-prosa aurkitu eta sortu izana*

Lehenik eta behin, Zavalak aurkitu egin du herri-prosa. Eta orain, *herri-prosa* esatean, *herri* azpimarratzen dugu.

Egia esan, herri-prosa, egon, bazegoen, baina jende ikasiak egina zen, idazteko ofizioa zuenak ondua. Dena den, bigarren mailakotzat joa zen... Zavalak, ordea, hasteko, lehen mailara ekarriko du zegoen herri-prosa. Eta, horretara mugatu gabe eta batez ere, jende «ezikasía» idazten jarriko du. Errazago esaten da, egiten den baino.

Zavalak berak askotan aipatu du zenbat kostatu zitzaion jende «ezikasía» lanean jartzea. Eta aipatu duen aldi bakoitzean azaldu du arrazoa ere: jende «ezikasi» horrek, euskara besterik ez zekien horrek, esaten ziona: «nik ez dakit euskaraz». Eta gehitu ere egiten du zerk eragiten zien uste hori: giroan zegoen garbizalekeriak.

Hala ere, ez dut uste hori horrela denik erabat. Gutxienik, beste bi arrazoi ere erantsi beharko zaizkio «nik ez dakit euskaraz» horri. Lehenengoa, «nik ez dakit idazten». Eta bigarrena, «nik esan dezakedanak ezer gutxi balio du». Benetan, pisuzko arrazoiak dira hauek ere.

Luze hitz egin daiteke bigarren arrazoi horri buruz. Gauza bakarra esango dut, ordea. Arrazoa bainoago, ustea da; baina *ustea* ulertuta Ortega y Ga-

ssetek *creencia* ulertzen duen moduan: arrazoi guztiak baino sakonagoa den oinarritziko sinestea; gizaki batek eta gizarte batek barru-barruraino sartua duen konbentzimendu osoa, inola ere zalantzan jartzen ez dena, ia-ia-ia aldaezina. Esaiozu idazteko «nik esan dezakedanak ezer gutxi balio du» uste duen bati. Jar ezazu idazten. Hasteko, norberak egon behar du ondo konbentzitura, askotan gizarte osoaren aurka. Eta gero gerokoak.

Lehenengo arrazoia, ordea, «nik ez dakit idazten», ez da ustea. Askotan, egia baizik. Ondo asko dio Uztapidek, *Lengo egunak gogoan* liburuaren lehen orrialdeetan (Uztapide, 1975: 37-38):

Irakurtzen ere ikasi genduan frenorik gabeko automobilak bezela: ez puntu ta ez koma. Dana segiran. Guk ez genduan iñon kerarik egiten. Lana ugari ateratzen da orrela. Eskribitzen ere jarduten genduan, ortografia auzoan. Baña ni orrekin serbitzen naiz orain ere.

Merezi du pasarte hori irakurtzea Uztapideren eskuizkribuan. Halaxe dago idatzia: ez puntu eta ez koma, inolako kerarik gabe, ortografia auzoan.

Nola jarri horrelako bat idazten? Eta ez soilik, horrela idazteak eman diezaiokeen lotsagatik. Denok dakigu zenbat kostatzen den idaztea. Ofiziolkoa ez den bati, berriz, nekeza egiten zaio boligrafoa-edo dena delako idaz-tresna hartzea ere. Baina kontua ez da hor amaitzen. Izan ere, nork pasa zirriborro hori garbira? Nork jarri ulertzeko moduan? Antonio Zavalak *sekretariotza egitea* deitzen dio lan horri. Zer esan nahi duen jakiteko, ongi dator jatorrizko eskuizkribuak ikustea; esaterako, Manuel Lasarteren azken liburuarenak (Lasarte, 2005).

Hori guztia, eta gehiago, esan nahi du herri-prosa aurkitzeak. Aurkitu ez ezik, landu... eta, azken batean, sortu.

2.2. Herri-prosari erreparatu izana

Gaur, aitortzen zaizkio zenbait balio herri-prosari: balio kultural, etnografiko, antropologiko, historiografiko...; era berean, egokia ikusten da hiztegiak hornitzeko, esapideen corpusak osatzeko... Baina hori baino ere urrunago joan da Zavala: herri-prosaren alderdi testualari ere erreparatu dio, prosaren beraren balioa ere aintzakotzat hartuz; beraz, herri-prosaren *prosa* azpimarratuz.

Eta *prosa* esatean, *testu* eta *joskera* esan nahi dugu.

Hizkuntzen irakaskuntzan, gaitasun komunikatiboaz hitz egiten da gaur. Azken batean, gaitasun gramatikala osatzera dator. Izan ere, hizkuntza egoki ezagutzeko eta erabiltzeko, ez da nahikoa –nahitaezkoa bada ere– gaitasun gramatikalaren jabe izatea. Ezin muga gaitetze gramatika ongi ezagutu eta erabiltzera. Beharrezkoak ditugu beste gaitasun batzuk ere. Esaterako, Canale eta Swain adituen arabera, beste hiru gaitasun ere beharko ditugu: gaitasun tes-

tuala, gaitasun soziolinguistikoa eta gaitasun estrategikoa (Canale, Swain: 1980; Canale, 1983).

Oso labur esanda, gaitasun soziolinguistikoari esker, testuinguruari dagokion modura erabiltzen du hiztunak hizkuntza; hau da, kontuan hartuz zer rol jokatzeko duen berak, zein duen hartzaile, zer erabilera-esparrutan diharduen, zer testu-genero darabilen, eta zer xede lortu nahi duen. Gaitasun estrategikoa, berriz, aldian aldiko erabakiak hartzeko gaitasuna adierazten du. Izan ere, gramatikak hizkuntzaren gai asko arautzen ditu. Ez denak, ordea. Ezta hurrik eman ere. Hori dela-eta, hizkuntz erabiltzailearen esku geratzen da hainbat eta hainbat erabaki hartzea.

Baina gera gaitezen gaitasun testualean; honetaz ari gara-eta. Gaitasun testuala duenarentzat, hitzen hurrenkera soila baino gehiago da esaldia, eta esaldien pilaketa baino gehiago testua. Izan ere, badaki –jakinarenean gainean nahiz oharkabean– batasun bat osatzen dutela hitzek eta esaldiek, elkarrekin ondo lotu eta uztartuta; eta ondo antolatu behar direla esaldiaren osagaiak, eta ondo neurtu informazioa... Alegia, hitz-ordena, lotura eta neurria dela testua.

Ba, ikusi dugunez, Zavalak ere gaitasun komunikatiboaz dihardu, eta gaitasun testualaz, gaitasun gramatikalaren ikuspegi motza gaindituz. Eta gaitasun komunikatibo eta testual horiek ikusi ditu hainbat hiztunengan. Eta hiztun horien ahozko testuak papereratzean, probatu eta frogatu du testu idatzi egoki batek behar dituen ezaugarriak dituela; eta horregatik irakurtzen direla erraz, eta horregatik komunikatzen dutela (Zavala, 2000a: 44-45):

Nuestro idioma [...], en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación, [...] la halla aquí de golpe [herri-prosan, alegia], al haber pasado al plano escrito los recursos del cotidiano comercio oral del pueblo.

Eta testu-izaeraren frogarritzat ipintzen du, hain zuzen, testua irakurri eta lehen kolpean ulertzea. Esaldi hau bera –«lehen kolpean ulertzea»– erabili genuen Zubimendik eta biok ere *Idazkera-liburuan*, testu baten egokitasuna adierazteko (Zubimendi, Esnal, 1993: 152). Azken batean, testu izatea eskatzen diogu testuari; ez hitz-pilaketa hutsa, nahiz eta denek banan-banan gramatika-arauak bete eta zuzen-zuzenak izan.

Hain zuzen, herri-prosaren balio testuala ere aurkitu izana da Antonio Zavalaren bigarren lorpena.

2.3. Euskal prosaren arazoa ahozkotatasunarekin lotu izana

Baina hirugarren lorpen bat ere aitortu behar zaio Zavalari: euskal prosaren arazoa ahozkotatasunarekin lotu izana.

Oraingoz, bego honetan. Berehala helduko baitiogu gai honi.

II. HERRI-PROSA, GAUR EGUN

Zirrimarra handiz, horixe dugu Antonio Zavalak herri-prosa sortzen, sustatzen eta lantzen egindako lana. Berri osoagoa eta beteagoa nahi izatera, ezinbestez aztertu beharko genuke, besteak beste, zein egoeratan ondu zuen tolosarrak bere egitasmoa, egoeraren zer diagnosi egin zuen, nolako eragina izan duen euskal gizartean... Baina, oraingoz nahikoa dugu egindakoa.

Lan honetan, euskal herri-prosa dugu aztergai, betiere prosa den aldetik. Eta, bigarren atal honetan, aurrera begira jartzea dagokigu, bi puntu nagusi landuz: 1) zer egiteko duen herri prosak euskal prosa orokorraren baitan, eta 2) zein arlo dituen bereak herri-prosak. Berez, logikoagoa litzateke bigarren puntu hau aurretik lantzea, baina aipatutako ordenan landuko ditugu hemen, gauzak argitzeko egokiagoa delakoan.

1. HERRI-PROSA, PROSA OROKORRAREN BAITAN

1.1. Euskal prosaren gaurko egoera

Sarreran esan dugunez, euskal prosaren gaurko egoeraz mintzatzeko abiapuntu ezin hobea dugu gogoratzea zer zioen Luis Villasantek 1988an (Villasante, 1988: 142): «Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. [...] Horra gure mintzairaren premietan [...] bigarrena», bizirik irautearen ondorengo.

Villasanterekin bat etorriko gara asko. Izan ere, badakigu zeinen zail egiten zaigun bai solturaz idaztea eta bai solturaz irakurtzea; edo, idazle kezkatuaren ikuspegitik ikusita, zeinen zail egiten zaigun solturaz irakurtzeko moduan solturaz idaztea.

Hala ere, Villasantek pasarte hori idatzi zuenetik ez dira alferrik pasa hamazazpi urte. Eta uste dut urrats garrantzitsu batzuk egin direla azken urte hauetan; eta gaur hizkuntzalaritzan nagusi diren ikuspegiak ere lagungarri ditugula euskal prosaren moldea landu eta sendotzeko ahaleginetan.

Batez ere, bi gai ditu euskarak argi beharrea: hitz-ordenarena eta testu-antolatzaileena.

Hain zuzen, testu-antolatzaileei dagokienez, testu-ikuspegi berrian oinarrituz landu zuen Euskaltzaindiaren Gramatika batzordeak *EGLU III*, lokailuei buruzkoa (Euskaltzaindia, 1990). Oinarrizko lana da, nahiz eta osatu beharra dagoen, testu-antolatzaileen baitan (Esnal, 2002).

Era berean, oinarri-oinarrizko lanak egin ditu Gramatika batzordeak berak hitz-ordenari buruz, 1987an hasita (Euskaltzaindia, 1987; 1993). Ordukoa

da, halaber, Eusebio Osaren doktore-tesi garrantzizkoa ere (Osa, 1990); eta ondoren etorri zen Bittor Hildalgorena (Hidalgo, 1994), hainbat datu argigarri eskainiz. Geroztik, etengabea da Hildalgoren ekarpen baliotsua (besteak beste: Hidalgo, 1996a; 1996b; 1996c; 1998; 2000a; 2000b; 2002), eta ondo kontuan hartzekoa Mitxel Kaltzakortarena ere (Kaltzakorta, 2003; 2004a, 2004b). Alabaina, ezin ahantz ditzakegu, batez ere, ez Koldo Mitxelena galdegaiaz esanak (Mitxelena, 1988b), ez Alfonso Irigoyenen ekarria (Irigoyen, 1980).

Bestalde, esanguratsua da zenbat estilo-liburu edo antzeko plazaratu den azken hamahiru urte hauetan. Hiru atera zituen *Egunkariak* (Egunkaria, 1992; 1995; 2001). Lau argitaratu ditu IVAPk (IVAP, 1994; 1997; 2003; 2005). Eta IVAPk berak atera zuen Juan Garziaren *Joskera lantegi* (Garzia, 1997). Euskal Herriko Unibertsitateak ere bideratu du bere estilo-liburua (Alberdi, Sarasola, 2001). Orokorrangoak dira beste batzuk (Arrasate, 1992; Zubimendi, Esnal, 1993).

Merezi du aztertzea zer toki eta tratamendu ematen dieten liburu horiek hitz-ordenari eta testu-antolatzaileei. Edo, bestela esanda, zer arreta jartzen dioten testualitateari. Gurean (Zubimendi, Esnal, 1993), esaterako, ehun orrialdetan jorratzen dugu arlo hori, nahiz eta *joskera* deitu genion. Eta, gaitasun testuala ez ezik, gaitasun estrategikoa ere landu genuen, batik bat Mitxelena-ren eta Orixeren testuak adibidetzat hartuta, nahiz eta ez genuen *estrategia* terminoa erabili. Eta testu komunikatiboak sortzeko estrategien artean, espresuki aipatu genuen «ahozko euskara oinarri» hartzea (181-189.or.) Eta lan horretakoa da, hain zuzen, euskara zuzenaren eta euskara egokiaren arteko bereizketa garrantzizkoa ere (151-153.or.), geroztik hain harrera ona eta zabala izan duena, Euskaltzainditik bertatik hasita.

Estilo-liburu eta antzeko horiek guztiak moldatzen egindako ahaleginak argi erakusten du zabaldua dagoela euskal prosarekiko ardura. Eta horien eragina ere gero eta nabarmenagoa da. Horrexegatik, gehiegitxo iruditzen zaizkit arestian aipatutako Antonio Zavalaren hitzak: «me da la impresión de que [el euskera] sigue todavía dando palos de ciego en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación».

Oraindik ere asko faltako da egiteko, baina uste dut gauzak ondo bideratuta doazela.

1.2. Gaurko egoeraren aurrekariak

Euskal prosa zergatik dagoen oraindik ere gordin salatuz, behin eta berriro idatzi zuen Luis Villasantek, sakon eta egoki idatzi ere.

Gernikarrak dioenez, euskal prosak bazuen bide luzea egina. Eta XIX. mendearen amaieran iritsia zuen halako heldutasun bat. Apurka-apurka, eus-

kal prosa-moldea egiten ari zen, euskalkiz euskalki. Baina okertu egin ginen (Villasante, 1991: 607):

Behin baino gehiagotan esan dut prosa egiteko moldea oraindik normaldu gabe eta helgabe, adin batera heldu gabe dugula, alegia, eta ez idazle zahar batzuegan aski zoritua ageri ez delako –zoritua, idazle haiek Etzinalde osoan onartzen zen perpausak muntatzeko moldea, egokitzapen batzuekin, onartu ez zutelako–. Baina, gure artean maiz gertatu diren iraultzekin, erregebide horretatik saihestu egin ginen gero.

Euskaltzainburu zela esan zuen hori, Gernikan, 1988an, Euskaltzaindiak estilistikaz egindako lehen Jardunaldietan. Urte berean idatzi zuen *Euskararen auziaz*, liburu ezin baliotsuagoa. Horkoa dugu lan honen lehen aipua; eta bertakoa beste hau ere (Villasante, 1988: 146):

Prosa egiteko tresna hau behar-beharrezkoa dugu. Hori gabe hizkuntza ez da trebe, ez da erreminta egokia. Eta tresna hori tradizioz moldatzen da. Euskararen kasuan esan behar da, gainera, euskarak baduela tradizio hori. Kuestioa da gaizki ezagutzen dugula geure tradizioa. Joan den mende-hondarrean [XIX. mendearen hondarrean] eta oraingoaren [XX.aren] hastean eten bat gertatu zen, haus-tura bat. Txartzat jo zen lehengo dena. Hutsetik dena berriro egiten hasi nahi zen, eta tradizioari gibela eman zitzaion.

Funtsez-funtsezkoa da pasartea. Azpimarra ditzagun zenbait puntu: «prosa egiteko tresna tradizioz moldatzen da»; «euskarak badu tradizio hori»; «tradizio hori eten egin zen XIX. mendearen amaieran eta XX.aren hasieran: txartzat jo zen lehengo dena eta hutsetik dena berriro egiten hasi nahi izan zen». Merezki du, labur bada ere, puntu horiek hausnartzea.

Prosa-moldea

Prosa-moldea sortzea eta lantzea, azken batean, ahozko hizkerako moldea hizkera idatzirako egokitzea da. Urteak eta urteak behar izaten ditu egokitze-prozesu horrek; ezaugarri desberdinak baititu molde bakoitzak. Esaterako, doinua –ahozkoak hain berezkoa eta funtsezkoa duen doinua– galdu egiten da idatzira iragatean. Ahoz ari garenean –hizketan nahiz entzuten–, doinua baliatzen dugu, besteak beste, hitzak eta hitz-kateak eta esaldiak lotzeko. Idatzizko komunikazioan, ordea, bestelako baliabideak erabili behar izaten ditugu doinuaren orde. Adibidez, lokailu eta testu-antolatzaile gehiago. Idatziak, gainera, gauzak gehiago zehazteko aukera ematen du, eta ñabardura gehiago tartekatzekoa, eta itzulinguruka jardutekoa. Horrek hitz-kateak eta esaldiak luzatzea dakar berekin.

Modu askotara egokitu ohi da ahozko moldea idatzizkora. Hizkuntza baztuetan, idazle jakin batek hartzen du protagonismoa; adibidez, Dantek, italiararen kasuan; edo Luterok, alemanarenean. Hala, Dantek erabilitako dia-

lektoa –toskanao– bilakatuko da italiara idatzi; eta Luteroren prosa-moldea aleman idatzi. Beste batzuetan, talde jakin batek hartzen du protagonismoa. Adibidez, Frantzia. Frantses Iraultza bitartean, Paris inguruko frantsesa ezarri joan zen gortean, administrazioan eta hiriburuko idazleen artean; herriak, ordea, ez zuen frantses-molde hori erabiltzen. Gero, Iraultzaren ondoren, bihurtuko zen dialekto hori frantses idatzi eta estatuaren hizkera. Hala ere, urte asko eta trikimailu bihurriak behar izan zituen herritar guztien hizkuntza bilakatze-ko; besteak beste, eskola-hizkuntza bihurtzea (Bronckart, 1993).

Baina, banakoak nahiz taldeak izan protagonista, antzeko faseak bereiz daitezke ahozko moldea idatzizkora egokitze-bilakaeran. Azken batean, lau fase: 1) protagonistak estrategia jakin batzuk aukeratzeko dituzten ahalik eta errazten ulertzen dituzten testu idatzia; 2) estrategia horiek, pixkana-pixkana, ohitura eta mekanismo bihurtzen dira; hau da, estilo; dela idazle jakin batena, dela talde jakin batena; 3) estilo hori zabaldu egiten da, hiztun-talde handiago baten ondare –prosa-molde– bihurtzeraino; 4) prosa-molde hori tradizioz iragaten da belaunaldi batetik bestera.

Eta euskarak? Zer ibilbide egin du euskarak ahozko moldetik idatzira egokitze horretan?

Hiru gai landuz zirriborra dezakegu erantzuna: 1) zortzi euskalki ahozko eta lau euskaldi idatzi, 2) tradizioaren etena eta inboluzioa, XIX. mendean hondarrean eta XX.aren hasieran, 3) Arantzazuko biltzarra, 1968: Koldo Mitxelena txostena.

Zortzi euskalki ahozko eta lau euskalki idatzi

Lehenik eta behin (Villasante, 1988: 218-226), kontuan izan behar da euskalki guztiek ez dutela egin ahozko moldetik molde idatzirako ibilbidea. Bonapartek bereizitako zortzi euskalkietako lau baino ez dira iritsi euskalki idatzi (literario) izatera: lapurtera, zuberera, gipuzkera eta bizkaiera. Bidean gelditu dira goi-nafar hegoaldekoa, goi-nafar iparraldekoa, behe-nafar sartaldekoko eta behe-nafar ekialdekoa.

Bestalde, lau horiek ez dute ibilbide bera egin (Villasante, 1988: 224):

Lau euskalki literario horien artean, denborari bagagozkio –eta denbora hemen monta handikoa da–, Lapurdikoari zor zaio lehen tokia. Lapurdieraren abia da XVI. mendean hasten da eta halako bir-jaiotze bat ezagutzen du Materreren inguruan XVII.ean. Alde honetatik lehenbat du, bada, euskalki honek, eta hori ezin da ahantzi guztiontzat euskara batu bat moldatu nahi dugun une honetan. Berrehun urte geroago, hots, XVIII. mendean, moldatzen da gipuzkera Larraamendiren eraginari esker. Eta XIX.aren hasieran bizkaiera, Mogel eta Añibarrerekin. Zuberoakoa, berriz, XVII eta XVIII.ean Belapeyre eta Maisterekin.

Tradizioaren etena eta inboluzioa: eragileak eta ondorioak

Euskal prosa-moldea egiten ari zen, euskalkiz euskalki; baina eten egin zen tradizioa, lehentxeago Villasanteri irakurri diogunez (Villasante, 1988: 146). Baina gehiago ere zehaztu zuen (Villasante, 1976: XIV-XV):

Gure artean euskarari lege bat, disziplina bat emateko egin den saiorki eta ahaleginik handiena joan den mende azkenean eta gurearen aitzinaldean egin da [XIX. eta XX. mendeetan]. Denok ditugu gogoan horretan saiatu direnen izenak: Arana, Azkue, Txomin Agirre, Lizardi, Altube, Orixe, eta abar.

Halako aro berri bat sortzen da orduan euskal literaturan. Lanean ari diren langileok badute gogoan ideal bat, jomuga eta xede bat, eta berek amestutako lege horren arabera lantzen dute euskara. Ez dira idazleak bakarrik. Badira gramatikariak ere, bada Euskaltzaindia, badira irakasleak, etab.

Mobimendu hunek bere fruitu umoak eman ditu. Lan hori ez da baztertzekoa eta are gutiago gaitzestekoa. Hau aitortu beharrezkoa da, zeren askotan botatzen baitigute aurpegira eskertzarrekoak garelana lan gutzi hori burutu zutenekin. Ez da hori horrela. Egin den lanaren balioa aitortuz, urrats bat gehiago egin dadin nahi genuke: hori da gutzia. Orduan gure artean –Hego Euskal Herrian, alegia– sortu zen mobimenduan halako muga eta hertsikeria batzuk nabari baitira, eta hoientzat osatze batzuk bilatzen ditugu. Ez da besterik. Horrekin ez dugu jaun hoiien lana madarikatzen; aitzitik, haintzat hartzen eta aurrera eraman nahi dugula iruditzen zaigu.

Gehiago ere zehatz daiteke. Esaterako, zer egin zuten Txomin Agirrek, Orixek eta Altubek. Baina beste lan batean egin dugu hori, doinuari –doinu-aldaketari– erreparatuz (Esnal, 2003). Orain, nahikoa izango dugu bi pasarte gogoratzea.

Bata, Orixerena da (Ormaechea, 1918: 8):

Queríendonos decir el bardo Iparraguirre que el árbol de Guernica era bendito, nos dijo: «el árbol de Guernica es el que ha sido bendecido». Solo por no haber puesto el *da* al fin, con lo cual alteró no solamente la sintaxis, sino también el acento; ó por mejor decir, no solamente alteró el acento, sino también la sintaxis; que lo uno y lo otro son inseparables en nuestra lengua.

Bestea, Koldo Mitxelenarena, Orixe hil berritan idatzia (Mitxelena, 1988a: 119):

Orixez geroztik doinu berri batean ikasi du mintzatzen euskal-prosak, atsegin bazaigu eta ez bazaigu.

Horrela eragin zen etena. Eten bikoitza: batetik, ordu arteko ibilbidea eten egin zuelako (batik bat Hegoaldean; beraz, bizkaieraren eta gipuzkeraren ahozko hizkeratik idatzirako ibilbidea) eta, bestetik –eten gozoagoa ez dena–, Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalkien ibilbideak ere –ordu arte antzekoak izanak– bereizi egin zituelako.

Hori baino larriagoa ere izan zen, ordea. Hegoaldekoa, etena ez ezik, inboluzioa ere izan baitzen: ordu arte egindako bidean atzera egitea; berriro ere ahozko hizkerara itzultzea.

Eten eta inboluzio horiek bi ondorio formal izan zituzten euskal prosan: 1) esaldiaren osagaien ordena-aldaketa eta 2) testu-antolatzaileen murrizketa eta, honekin batera, prosa-jarioaren etena.

Testu-antolatzaileen murrizketa eta prosa-jarioaren etenaz, zorrotz eta egoki mintzo da Villasante, Altuberen *Erderismos* liburua berrargitaratzean egindako hitzaurrean (Villasante, 1975). Urtebete geroago, Axularren *Geroren* seigarren edizioaren aitzinsolasean, esango digu zer ondorio ekarri zuen testu-antolatzaileen murrizketak (Villasante, 1976: XV):

Joera hau laster ikusi zen gehiegizkoa zela eta hizkuntza bera inorarik gabe, besoz eta zangoz katigatuta, uzten zuela.

Esaldiaren osagaien ordena-aldaketa dela-eta, ohart dezagun, hasteko, zer gertatu den, gaztelaniaz eta euskaraz behinik behin, ahozko moldetik idatzirako ibilbide luzean. Ez dakit zer neurritan aztertu den nola aditzaren kokapena esaldiaren barnean aldatuz joan den. Izan ere, gaztelaniaz nahiz euskaraz, gramatikaren arauak askatasun handia uzten dute aditza esaldiaren baitan kokatzeko; eta berdin onartzen dute subjektua – aditza – osagarriak (SAO) ordena zein subjektua – osagarriak – aditza (SOA) ordena. Hala, gaztelaniazko testu zaharretan, askotan ikusten da SOA ordena. Baina, aldi berean, nabarmena da nola, pixkana-pixkana, SAO ordena joan zaion lekua hartuz, erabat nagusitzeraino, gaurko testuetan ageri denez. Aise suma daiteke arrazoiak: errazago irakurtzen da SAO ordena, SOA baino. Hemen ere, ahalegin txikiaren legea agintari.

Antzeko bilakaera gertatzen ari zen euskaraz ere, Bittor Hídalgo azaldu duenez bere doktore-tesian (Hidalgo, 1994). Izan ere, SAO ordena ari zen gailentzen pixkana-pixkana. Baina SOA ordenara bihurtuko da ondoren apurka-apurka, XIX. mende amaierako eta XX. mende hasierako etenaren ondorioz.

Horretaz jabetzeko, nahikoa da irakurtzea, adibidez, Agirre Asteasukoaren (1742-1823), Mogelen (1745-1804) edo Añibarroren (1748-1830) testuak. Agirre omen da gipuzkerak izan duen idazlerik onenetarikoa; Mogel eta Añibarro, berriz, bizkaiera idatziaren aitak. Nabarmena da horien testuetatik (Agirre, 1803; Mogel, 1995; Añibarro, 2001) gaur egungoetara dagoen doinu-aldaketa.

Testu horietako zenbait esaldiren doinua (SAO) arrotza egiten zaigu Hegoaldeko gaurko irakurle askori: arrotza edo bigarren doinua. Doinu hau erabiltzen dugu hizketan, irakurtzen testu zaharretan eta gaurko Iparraldekoetan ere, baina badirudi debeku gaizto batek eragozten digula idatziz erabiltzea.

Nola irten zulo honetatik?

Arantzazuko biltzarra, 1968: Koldo Mitxelena-ren txostena

Dena ez zen, ordea, atzerapausoa izan. Izan ere, 1968an egin zuen Euskaltzaindiak, Arantzazun, biltzar gogoangarri hura. Patxi Altunaren hitzetan (Altuna, 1972: 93):

Nik [...] hauxe bakarra esango dut [Arantzazuko 1968ko biltzarra dela-eta]: Arantzazun euskara idatziari mugarria jarri zitzaioela, zuzena ala okerra; euskara idatziaren lehena eta geroa bereizten eta narbarmentzen dituen mugarria.

Eta, hain zuzen, biltzar horretarako idatzi zuen Koldo Mitxelena, Euskaltzaindiak hala eskatuta, «Euskararen batasun bidean» (Arantzazuko txostena), (Mitxelena, 1988c). Oinarri-oinarrizkoa izan zen txostena. Eta, gaurko begirakurritan, harridura sortzen du. Hain da sakona!

Txostenak sei atal ditu: I) Oinarriak. Zer batasun bila gabiltzan, II) Ortografiak, III) Hitz-formak. Antzinako euskal hitzak, IV) Hitz berriak, V) Morfologia eta VI) Joskera.

Badirudi, gutxi edo asko, ibilia dugula, edo urratua behinik behin, lehen bost ataletan markatutako bidea. Seigarrenak markatutakoa ibiltzen hasi besterik ez dugu egin, ordea.

Ondo poliki eta arretaz irakurtzekoak dira seigarren ataleko bederatzir puntuak, ohartzeko zertaz ari zen Mitxelena joskeraz ari zenean –gramatikataz haratago– eta zer proposatzen zuen: lege zaharrei eta tradizioari eustea ahalginean, mendebaldeko eta nazioarteko prosa-moldea onartzea eta bide horretatik aurrera egitea. Azkenik dio, bederatzigarren puntuan amaitzeko, Kanten hegaziarena gogoan:

Hitz-ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko gateak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar izkutua nabarmenduaz. Idazlearen eginkizuna erraz da adierazten, gaitz betetzen: hizkuntzari bere burua menderatuaz, hizkuntza menderatu, hizkuntz-legeen lokarriak eta trabak, airea hegaziarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihur daitezten.

1.3. Herri-prosaren ekarpena

Testuinguru zabal horretan kokatu behar da, eragilea izatea nahi badugu, herri-prosaren ekarpena. Hemen, hiru ekarpen besterik ez ditugu aipatuko.

Testualitatea juzgatzeko irizpidea

Euskal idatzi batek funtzionatzen ez duenean (nekez irakurtzen denean), badakigu zergatik izaten den normalean: ez dituelako testu on baten (testuali-

tatearen) legeak betetzen. Edo gaizki lotuta dituelako esaldiak, edo desegoki ordenatuta dituelako esaldietako hitzak; edo biak batera.

Badakigu, gainera, akats horiek areagotu egin direla euskal prosan, Villasantek zorrotz salatutako etenaz geroztik, XIX. mende amaieran eta XX. mende hasieran eragindako urraduraz; hain zuzen, testu-antolatzaileen murrizketa eta hitz-ordenaren aldaketa direla medio.

Baina murrizketa eta aldaketa horiek idatzirako eman ziren eta idatzian (izan) dute eragina. Eta are ondorio nabarmenagoak (izan) dituzte, esaldi luzeetara-eta aplikatzen diren neurrian. Idatzi askok ez dituzte testualitatearen legeak betetzen, eta esaldiak bitan irakurri behar izaten dira: lehenengo irakurraldian, nola irakurri behar diren ohartzeko; eta bigarrenean, behar bezala irakurriz esanahiaz egoki jabetzeko. Ahozko komunikazioak, ordea, lehenengo bidetik jarraitu zuen; bestalde, esaldiak luzatzeko eta tartekiaz hornitzeko pretentsiorik gabe.

Horrela, areagotu egin zen idatziaren eta ahozkoaren arteko berezko aldea; belarritz jasotzen baitira ahozko testuak; begiz, idatziak (isilik irakurtzen diren neurrian). Kontuan izan behar da, izan ere, idatziak ahoz gora irakurtzeko egiten zirela lehen; eta pixkana-pixkana joan zela irakurketa isilduz; beraz, apurka-apurka joan dela begia belarriaren egitekoa hartuz.

Ezin izan daiteke neurrigabekoa, ordea, belarriaren (ahozko euskararen) eta begiaren (euskara idatziaren) arteko aldentzea, nahi ez bada behintzat ezina bihurtzea idatziaren bidezko komunikazioa.

Testuinguru honetan, esanahi beteak hartzen dute Antonio Zavalaren hitzek. Bai gaurko euskal prosaren gaitza salatzen dutenek –«Batetik [ahozko euskaratik] bestera [euskara idatzira] tarte geiegi dago...»–; bai zer egin esaten dutenek –«[Euskara idatzia eta ahozkoa] alkarrengana urbidu-premia dago...; ori egitera, gure izkuntzak eta literaturak mesede lukete...»–.

Eta hobeto ulertzen dira beste honako hauek ere (2000a: 44-45):

Nuestro idioma [...], en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación, [...] la halla aquí de golpe [herri-prosan, alegia], al haber pasado al plano escrito los recursos del cotidiano comercio oral del pueblo.

Izan ere, azken batean, testualitatearen irizpidea dakarkio herri-prosak euskal prosa orokorrari: ekarpen oharkabeko bezain baliotsua. Irakurlearen ikuspegitik, «lehen kolpean ulertzean» gauzatzen den irizpidea. Eta idazlearengatik, «belarriaren arabera idaztean» (Esnal, 1991):

Jar gaitzeen belarriaren esanetara. Belarriak gida gaitzala idazlanetan. Eta zuzenketan. Begien menpekoegi idazten ohitu gara [...]. Itzul gaitzeen belarrira.

SOA prosa-moldea

Herri-prosaren sena berdin gauzaten da SOA ordenako nahiz SAO ordenako esaldietan.

Auspoa bildumako liburuetan, askoz ere ugariagoa da SOA prosa-moldea, ia gehienak baitaude gipuzkeraz (eta bizkaieraz) idatzita. Baina harrigarria da nola, nahiz eta berez irakurgaitzagoa izan beharko lukeen SOA ordenaz gauzaturako idatziak, oso irakurteraza egiten zaigun. Batez ere, hitz-kate txikiak erabiltzen dituelako.

Gaur egun, ia erabatekoa denean SOA ordenaren nagusigoa euskal prosa orokorrean, herri-prosan dute idazleek eredu egokia, nahiz eta horrek hitz-kate txikiagoak erabiltzera eramán.

SAO prosa-moldea

Alabaina, SAO prosa-moldea ere aurkitzen dugu Auspoako testuetan. Iparaldeko idazleetan, batik bat. Esaterako, Mari Treku honela hasten da kontatzen Mattin senarraren bizitza (Treku, 1982: 15):

1916-an, Urriaren hamekan sortu zen Mattin Ahetzekoa, Harrieta laborari etxean.

Bazituen bi arreba, Mari Terexa eta Mari Luixa. Biak ezkonduak dira aspaldian.

Burrasoak, Pantxoa aitak eta amak Mayi Jeanne, hauek ere zenduak orai.

Zonbeit urte etxe hortan iraganik, Mattinen burrasoek deliberatu zuten joaitea handik berrehun metra urruntxago, aitonak erosi etxe ttiki batetarat, Kaxandegia deitzen dena.

Batez ere, esaldi luzeetan –«Mattinen burrasoek deliberatu zuten joaitea handik berrehun metra urruntxago»– topo egingo dugu SAO ordenarekin, nahiz eta horietara soilik mugatu ez.

Baina, Hegoaldeko herri-idazleek ere erabiltzen dute «bigarren doinua», hauek ere esaldi luzeetan batik bat. Adibidez, honela hasten du Sebastian Salaberriak *Neronek tirako nizkin* autobiografia (Salaverria, 1964: 9):

Ni mundu ontara sortu nintzan Abenduaren 26-an, 1915-garren urtean, gaubeko amabietan, Oiartzun-go partean dagoan Elbitxuri izena duan baserrian.

Baina hauetan ere ez da arrotza bigarren doinua esaldi laburretan. Hala dio aurrerago (13. or.):

Gure familian izan gera zortzi anai ta bi arreba.

Dena den, beti oso gertu sumatzen dugu ahozkoaren oihartzuna (33):

Nagusi ari gustatzen zitzayon iya jai-arratsaldero pasiatzera joatea, eta bere amets guztia izaten zan ardo-puska bat edan eta gero mutur-joka ibiltzea. Iñoiz etorri izan zan etxera arpegia markatuta, bañan oso gustora gizona. Astelenean jarduten zan neri esaten igandeko goraberak, eta beti pantasi ori izaten zuan, esanez:

–Atzo eman zizkat alakori ederrak, neronek ere artu nizkian baña!

Funtsezkoa dugu, ordea, gauzak ez nahastea. Esaterako, *Marijane kontan* liburuan dugu nahasmenduaren adibiderik nabarmenena (Minaberry, 1998). Izan ere, bi bertsiotan datoz liburuan Marijane Minaberryk idatzitako herri-ipuinak: eskuineko orrialdeetan, egileak idatzi bezala; eta ezkerrekoetan, Juan Kruz Igerabidek egokitu bezala. Baina aurkezpenean esaten zaigu: «Ipui-na eskuin aldeko orrian doa idazlearen euskalkian. Eta ezkerrekoan, aldiz, euskara batuan, Juan Kruz Igerabidek egokiturik» (9. or.). Egia da: egokipen-lana egina du Igerabide idazle finak. Baina, egilearen euskalkitik batura aldatu ez ezik, doinua ere aldatu die hainbat esaldiri, jatorrizko SAO ordena SOA bihurtuz, hain zuzen. Hala, lehen ipuinaren lehen esaldian, dio Minaberryk (11. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan bazuelakotz ile xuri puxtuka bat». Eta Igerabidek (10. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan ile xerlo zuri bat zuelako». Irizpideak irizpide, doinu-aldaketak ez du zerikusirik euskara batuarekin. Ez dezagun orain euskara batuaren izenean egin, arren!, lehen garbizaletasunaren izenean egindakoa.

2. HERRI-PROSA, BERE ERABILERA-ESPARRUAN

Herri-prosa ez da, ordea, soilik prosa orokorrerako bide eta bitarteko. Ez da, soilik, prosa landuago bat iristeko pasabide. Ez da hor agortzen bere balioa. Berez ere badu balioa. Funtsezkoa, gainera.

Hasteko, egoki-egokia da hainbat zereginetarako, Antonio Zavalak erakutsi duen bezala. Esan dezakegu herri-prosak bere plaza aurkitu duela Zavalaren eskutik: bere berezko plaza. Oinarri-oinarrizkoa.

Baina, horretara mugatu gabe, hara non plaza berria zabaldu dion aro elektronikokoak herri-prosari. Plaza liluragarria. Eta honetaz ere mintzatuko gara berehala.

2.1. Herri-prosaren berezko eta oinarrizko plaza

Antonio Zavalak berak adierazi digu zein duen herri-prosak berezko plaza, *Neronek tirako nizkin* liburuaren hitzaurrean (Zavala, 1964: 8): «Gure erriko gizonak olako kontaera [Salaberriak nobela honetan kontaktzen dituenak bezalako

kontaera] asko dute, eta ayek berrituaz denbora-pasa egoten dira askotan lagun-artean eta etxeko sukaldean». Euskarak (ia soilik) ahozko plaza horri esker irau du bizirik gaurdaino. Eta hortik zabaldu da, batik bat idatziari esker, gainerako plazetara: eskolara (lehenik, oinarrizko hezkuntzara; gero, ertainetara eta unibertsitatera), lan-mundura, komunikabideetara, administrazioetara...

Bai: plaza apala da herri-prosarena; ahozko euskararena apala den bezalaxe. Baina oinarri-oinarrizko plaza da euskararen berreskurapenerako, Joshua Fishman soziolinguista handiak azpimarratu digunez (Fishman, 1990). Izan ere, familiak eta lagunarte hurbilak osatutako plazan jokutzen da hizkuntza baten etorkizuna, belaunaldien arteko lotura. Hor irabazi du euskarak gaur arte irau izana; eta hortxe irabaziko du, irabazten badu, iraupena ziurtatuko dion belaunaldiz belaunaldiko transmisioa ere. Are gehiago: eskolan, lan-munduan, komunikabideetan eta administrazioan egindako lanak ez du ezer balioko, ez badu etxeko eta lagunarteko eskal giroa elikatzen eta indartzen. Horren jakitun izan behar du hizkuntz politika politikak zurrak. Eta hortxe du, hain zuzen, hizkuntz politika orok bere ahuldadea: bera nekezen irits daitekeen gunean jokutzen da hizkuntzaren geroa; edo, bestela esanda, alferrikakoak dira diru-laguntzarik handienak, gunerik merkeenak erantzun ezean. Paradoxa handiagorik!

Kontua ez da gune batzuk soilik –oinarrizko guneak: familia eta lagunarte hurbilak– saritu eta gainerakoak saihestea. Gaur egun, beharrezkoak dira batzuk eta besteak, etengabeko harreman dialektikoan. Baina hori bai: familiaria eta lagunarte hurbilari aitortuz lehentasuna. Nahitaezkoak baitira hauek, nahiz eta –gaur egun– nahikoak izan ez.

Horixe da herri-prosaren patua ere. Nahitaezkoa da, nahikoa ez bada ere. Horrela erantzuten diegu, hain zuzen, izenburuko galderei. Zer dugun herri-prosaren alde, eta zer kontra? Nahitaezkoa dela, nahikoa ez bada ere, nahiz eta nahikoa den uste dugun baino egiteko gehiagotarako eta funtsezkoagotarako.

Gehienok, noski, horren guztiaren irakurketa soziologikoa egingo dugu. Baina merezi du irakurketa psikologikoz eta pedagogikoz osatzea. Esaterako, hona hemen zer dioten Ortega y Gassetek (Ortega y Gasset, 2004: 124-125).

... yo creo que imágenes como las de Hércules y Ulises serán eternamente escolares. Gozan de una irradiación inmarcesible, generatriz de inagotables entusiasmos. Un pedagogo practicista despreciará estos mitos y en lugar de tales imágenes fantásticas procurará desde el primer día implantar en el alma del niño ideas exactas de las cosas. «Hechos, nada más que hechos!» [...]. Para mí los hechos deben ser el final de la educación; primero, mitos; sobre todo, mitos. Los hechos no provocan sentimientos. ¿Qué sería, no ya de un niño, sino del hombre más sabio de la tierra si súbitamente fueran aventados de su alma todos los mitos eficaces? El mito, la noble imagen fantástica es una función interna sin la cual la vida psíquica se detendría parálitica. Ciertamente que no nos proporciona una adaptación intelectual a la realidad. El mito no encuentra en el mundo externo su objeto adecuado. Pero, en cambio, suscita en nosotros las corrientes inducidas de

los sentimientos que nutren el pulso vital, mantienen a flote nuestro afán de vivir y aumentan la tensión de los más profundos resortes biológicos. El mito es la hormona psíquica.

Mitoei buruz dihardu Ortegak. Eta, geurera etorritz, beste horrenbeste esan dezakegu ahozko euskaraz eta herri-prosaz ere, arestiko ikuspegi soziologikoa osatuz eta biribilduz, eta ahozko euskararen eta herri-prosaren nahitaezkotasuna are nahitaezkoago eginez. Hitz egin ote daiteke sutsuago?

Baina ez da, ordea, hor amaitzen herri-prosaren egitekoa. Ez baita ahoz-kotasunaren mundura mugatzen.

2.2. Herri-prosaren plaza berria: bigarren ahoz-kotasuna

Ahoz-kotasunaz eta idatziaz ari garela, ezinbestekoa dugu oinarrizko liburu bat, askori begiak zabaldu dizkiguna: Walter J. Ongen *Oralidad y escritura*. Liburu horretakoak dira honako hitzok (Ong, 1987: 12):

Nuestra comprensión de las diferencias entre la oralidad y la escritura nació en la era electrónica, no antes. Los contrastes entre los medios electrónicos de comunicación y la impresión nos han sensibilizado frente a la disparidad anterior entre la escritura y la oralidad. La era electrónica también es la era de la «oralidad secundaria», la oralidad de los teléfonos, la radio y la televisión, que depende de la escritura y la impresión para su existencia.

«Oralidad secundaria» darabil Ongek, komunikabide elektronikoetan erabiltzen den hizkera izendatzeko. Horretaz baliatzen da, adibidez, irratiko eta telebistako hainbat esatari, hizketan ariko balitz bezala irakurtzen duenean. Azken batean, testu idatzia da, baina esatariak ahoz gora irakurri eta entzuleak belarriz jasoko duena. Ez da, beraz, isilean irakurritz jasotzeko idatzia izan den testua; entzunez jasotzeko ondua baizik; edo, bestela esanda, idazleak entzuteko sortzen duen testua.

Lehendik ere ezaguna dugu entzuteko testu idatzia. Zer beste da antzerkietakoa? (Bide batez, merezi du gogoratzea hamaika ale -2, 6, 8, 11, 14, 17, 21, 26, 29, 44 eta 48.a- eskaini zizkiola Auspoak antzerkiari, guztira hogeita bi obra argitaratuz.) Baina, Ongek dioen bezala, komunikabide elektronikoei esker hasi gara ohartzen ahoz-kotasunaren eta idatziaren arteko aldeaz, nahiz eta oraindik ere gai ez garen ondorio guztiak ateratzeko. Besteak beste, idatzia abiapuntutzat hartuta jokatzeko dugulako. Ongek berak diosku. Luzea da aipua, baina merezi du osorik aldatzea hona (Ong, 1987: 21-22):

Considerar la tradición oral o una herencia de representación, géneros y estímulos orales como «literatura oral» es algo parecido a pensar en los caballos como automóviles sin ruedas. Desde luego, es posible intentarlo. Imagínese escribiendo un tratado sobre caballos (para la gente que nunca ha visto ninguno) que comience con el concepto, no del caballo, sino de «automóvil», basándose

en la experiencia directa de los lectores con los automóviles. Procede a profundizar sobre los caballos, refiriéndose siempre a ellos como «automóviles sin ruedas»; explica a los lectores muy acostumbrados al automóvil, que nunca han visto un caballo, todos los puntos de diferencia, en un esfuerzo por extirpar toda noción de «automóvil» al concepto «automóvil sin ruedas», a fin de dotar al término de un significado estrictamente equino. En vez de ruedas, los automóviles sin ruedas tienen uñas agrandadas llamadas cascos; en lugar de faros o quizás espejos retrovisores, ojos; a cambio de una capa de laca, algo llamado pelo; en vez de gasolina como combustible, heno; y así sucesivamente. Al final, los caballos sólo se componen de lo que no son. Sin importar cuán precisa y minuciosa sea tal descripción por omisión, los lectores conductores de automóviles que nunca han visto un caballo y que sólo oyen hablar de «automóviles sin ruedas» con seguridad se llevarían un extraño concepto de un caballo. Sucede lo mismo con aquellos que hablan de «literatura oral», es decir, de la «escritura oral». No es posible describir un fenómeno primario comenzando con otro secundario posterior y reducir poco a poco las diferencias sin producir una deformación grave e inoperante. En efecto, haciendo las cosas al revés –colocando el carro delante del caballo–, resulta absolutamente imposible descubrir las verdaderas diferencias.

Gurera, oker ez banabil, Juan Mari Lekuonak ekarri zuen lehenengoz hitz horien oihartzuna, Euskaltzaindian sartzean, «Erdi-ahozkotasunaren literatur estiloaz» hitzaldian (Lekuona, 1989). Ekitaldi hartan zegoen Luis Villasante euskaltzainburua ere. Eta Lekuonak esandakoaz baliatu zen gero, Euskaltzaindiak Gernikan estilistikaz egindako jardunaldietan, besteak beste honela mintzatzeko (Villasante, 1991: 607):

Behin baino gehiagotan esan dut prosa egiteko moldea oraindik normaldu gabe eta helgabe, adin batera heldu gabe dugula, alegia, eta ez idazle zahar batzuegan aski zoritua ageri ez delako –zoritua, idazle haiek Etzinalde osoan onartzen zen perpausak muntatzeko moldea, egokitzapen batzuekin, onartu ez zutelako–. Baina, gure artean maiz gertatu diren iraultzekin, erregebide horretatik saihestu egin ginen gero.

Juan Mari Lekuona euskaltzain berri jauna, bere sarrera-hitzaldian, erdi ahozkotasunaren estiloaz mintzatu zitzaigun. Horrek esan nahi du euskal literaturan badagoela, alde batetik, estilo bat zeharo ahozko hizkuntzarena dena; bestetik, hizkuntza idatziarena; eta beste bat, nolabait esan, bien bitartekoa, tartekoa, alegia. Hizkuntza idatziarena, oraintsu esan dugun bezala, ez da bere adin batera heldu oraindik, besteak beste, gure idazle zaharren tradizioa, gehiegizko purismo baten ondorioz, eten egin zelako.

Baina bada hor alde. Lekuonak, erdi-ahozkoaz mintzatzean, herri-literatur lanak soilik aipatzen ditu; Villasantek, ordea, edozein testu. Hemen, gernikarrari jarraitzen diogu, erdi-ahozkoaz edo bigarren ahozkotasunaz jardutean. Eta esan gabe doa, jakina, erdi-ahozko molde horietakoak direla, besteak beste, herri-prosan idatzitako Auspoa bildumako liburuak. Ikuspegi honetatik, gainera, herri-prosa horren beste ezaugarri batez jabetzen gara: entzunez idatziak da, entzunez ere irakurtzeko.

Hain zuzen, entzunez jaso daitekeelako da molde hori egokia ikus-entzunezko komunikabideetarako. Eta, moldea ez ezik, egokiak dira idatziak berak ere. Ildo horretatik egokitu zuen Joxe Ramon Zubimendik *Txantxangorri kantaria*, Atañoen eleberri ospetsua (Ataño, 1979), Euskadi Irratian irrati-nobela moduan emateko (Zubimendi, 1995).

Urte batzuk lehenago, honako hitz hauekin amaitu nuen «Ahozko euskaratik kazetaritzako euskarara» hitzaldia, Eusko Jaurlaritzako Euskararen Aholku Batzordeak antolatuko Euskal kazetarien jardunaldietan (Esnal, 1991: 40):

Eta lan honi ezin bukaera egokiagorik eman, liturgi euskaratzaile talde horretan [Elizbarruti Arteko Liturgi Euskaratzaile Taldean, alegia] erabilitako lan-modua aipatuz baino. Ba omen zen taldean lagun bat, beti zutik lan egiten zuena. Besteak eserita arituko ziren lanean, paperak irakurri eta zuzendu; lagun hau, berriz, zutik. Besteak altuan irakurri eta honek belarriz epaitu lana; lana epaitu eta testua landu. Emaizta begien bistan dago: belarriaren arabera moldatutako testu bikaina, aho-idatzizko euskararen eredu paregabea. Asmatuko bagenu kazetaritzan beste hainbeste egiten!

Gaur, puntu hau amaitzeko, liturgiako testuak ontzen zutik lan egiten zuen lagunaren izena emango dut: Joxe Mari Aranalde. Horrenbeste zor diegu, noski, Herri Literatura batzordean lankide jatorra eta leiala izandakoari.

III. ONDORIO MODUAN

Azkenik, oso labur bada ere, merezi du, batetik, biltzea Antonio Zavalaren obrari buruz herri-prosaren ikuspegitik esandakoa eta, bestetik, azaltzea herri-prosaren esparruan egiteko duguna.

1. ANTONIO ZAVALA: HERRI-PROSAREN AITA

Ez dut uste gehiegizkoa denik Antonio Zavalari «herri-prosaren aita zabal» deitzea. Izenburu hori jarri nion artikulu bati. Eta orain egoki datorkit hango pasarte bat, lan honetan esandakoa laburbiltzeko (Esnal, 1999: 100-101):

Funtsean, molde bereko prosa da idazle horiena [Auspoa bilduman idatzi dutenena], nahiz eta azal ezberdineko izan, euskalkien arabera. Behartu gabeko prosa, ahozko jarriotik oso gertukoa. Herri-prosa. Ortografiaz ez da batua izango, baina muinaz bai. Are gehiago: formaz euskara batuan idatzitako zenbait idatzi baino batuagoa da. Euskalduna baitu muina. Eta, hori gutxi balitz, ereduazko prosa dugu, gainera: hau da, idatzi batek testu izateko bete behar dituen baldintzak betetzen dituen. Barne-koherentziaren jabe da: esaldiak elkarrekin egoki josita dituelarik, eta hitz-kateak behar bezala antolatuta.

Beraz, badugu, bai, euskaraz idazteko molde bat; heldua eta umotua, Antonio Zavalak erakutsi digun bezala. Ez dela nahikoa? Konforme. Itzulpenetarako-

-eta beste molde bat ere garatu behar dugula, nazioarteko prosa-moldearen araberakoa? Konforme. Baina horrek ez gaitu, noski, daukaguna gutxiestera eraman behar. Are gutxiago, hainbat alorretarako egokiagorik aurkituko ez dugunean; esaterako, irrati, telebista eta ahozko jardunetarako. Izan ere, hain ulergaitz egingo ote litzaiguke komunikabideetako zenbait saio, ahozkotasanaren legeak beteko balitu?

Bai. Badugu euskal herri-prosa, Antonio Zavalak bere AUSPOA liburu-saillean eskuzabalez bildua eta maitasun handiz zaindu eta ondua. Bertsolaritzak zor izugarria diola tolosarrari? Ez dio txikiagoa herri-prosak. Bera baitu aita zabala. Bera ari baitzaigu AUSPOA altxor paregabea osatzen.

Horregatik, Pello Zabaleta poetaren hitzak errepikatuz amaituko dut. Joxerra Garziak dakartza, Pelloren *Bigarren bizia* liburuaren azkenaldean (841. or.): 'AUSPOA irakurri gabe ez lukeela inork euskaraz ezer idatzi behar'. Eta kito.

2. EGINKIZUNAK HERRI-PROSAREN ARLOAN

Azken batean, bost ardatzen inguruan bil genezake, labur-labur, herri-prosaren arloan eginkizun duguna.

Orain arte egindakoa bildu

Herri-prosan idatzitako asko dago Auspoa bildumetan plazaratua. Baina ez dena. Eta horixe dugu lehenengo lana: ahalik eta gehien biltzea; edo, bestela esanda, herri-prosan idatzitakoaren inbentarioa egitea.

Orain arte egindakoa osatu

Baina ez da agortu herri-prosaren ekoizpena.

Batetik, oraindik ere bada euskaldunik «euskaraz soilik pentsatzen» eta «idatziaren eraginik gabe» idazten duenik. Esan gabe doa zeinen garrantziko den horien ekoizpenak jasotzea, dela beraien hitzezko jarduna jaso, dela beraien idazten jarritz.

Azaldu dugunez, Zavalak argitaratutako herri-prosa, batik bat, gipuzkezar idatzia da. Mereziko luke beste euskalkietako ekarritz ahalik eta gehien osatzea.

Lan horietan jardun duenak badaki batzuetan ez dela erraza izaten, dena delakoagatik, hiztunen jarduna jasotzen. Askoz ere zailagoa da, jakina, apenas idatzi duena idazten jartzen. Eta beti geldituko da ondorengo lana eginkizun: lehenengoan esanak transkribatu eta idaztea, eta bigarrenean idatziak orraztea.

Bestetik, merezi du *herri-prosa* kontzeptua zabaltzea, eta bigarren ahoz-kotasunaren arloan idatzia ere jasotzea, ahal eta komeni den neurrian.

Egindakoa zabaldu

Lanak ez dira amaitzen, ordea, herri-prosan ekoiztua bildu eta osatzean. Zer balio du biltzeak, ez bada bildutakoa plazaratzen?

Gaur egun, bestalde, inoiz baino erraztasun handiagoak ditugu ekoizpe-nak plazaratzeko, Interneti esker.

Aztertu

Ia dena eginkizun dago arlo honetan. Izan ere, herri-prosa apenas ezer aztertu dugun prosa den aldetik. Eta badago zer aztertua. Hasteko, euskal tradizioaz jabetzeko. Eta, horretaz gain, bigarren ahoz-kotasuna eta prosa orokorra elikatzeke. Esaterako, ba ote da euskal libururik modalizazioa (Elosegi, Esnal, 2004) Manuel Lasarteren *Plaza-gizonak* argitaratu berriak bezain oparo erabili duenik (Lasarte, 2005)?

Erabili

Aurreko lau egiteko horiek gaizki ulertuko genituzke, herri-prosaren erabilera areagotu ezean. Aurreratu dugunez, gainera, plaza berri bat zabaldu digute komunikabide ikus-entzunezkoek.

Komunikabide horien eskutik berreskura eta indar dezakegu, bestalde, *bigarren doinua* deitu duguna.

ERANSKINA

Galdegaiaz

Oso labur jardungo dut hemen galdegaiaz. Laburregi: hamalau puntu soiletan. Hala ere, argigarri gerta dakioke norbaiti. Beste baterako geratzen da azalpen beteagoa; besteak beste, hitzaldi honetako zenbait oihartzun jasoz.

1. Galdegaiaren gaia ez dagokio gramatikari. Lehenik eta behin, horixe esan behar da galdegaiari buruz. «Ni izan naiz Donostian» edo «Ni Donostian izan naiz», biak dira zuzenak: bata bezain zuzena da bestea, bata bezain gramatikala.

Horrek ez du esan nahi, noski, Euskaltzaindiaren Gramatika batzordeak ezin dezakeela hitz egin galdegaiaz. Baina gauzak garbi utzita: galdegaia ez da gramatikaren gaia.

2. Hain zuzen, Euskaltzaindiaren Gramatika batzordearen lanak (Euskaltzaindia, 1987, 1991, 1993) lagun diezaguke galdegaiaren auzia behin betiko egoki bideratzen. Iruzkina hanpatua besterik ez da galdegaia.
3. Funtsezkoa da bereiztea iruzkina eta iruzkin hanpatua (edo galdegaia). Azken batean, galdera bati erantzuten dio iruzkin hanpatuak edo galdegaiak; ez, ordea, iruzkin soilak.
4. Altubek, hain zuzen, ezin hobeto adierazi zuen zer den galdegaia, *Erderismos* liburuaren hasiera-hasieran (Altube, 1975).

Baina, tamalez, labaindu egin zen geroxeago. Ia hasieran bertan lerratu zen, bi kontzeptu nahastuz: iruzkina eta iruzkin hanpatua; edo, nahi bada, iruzkin soilak eta galdegaia.

Eta, Altuberen ondoren, askok eta askoz nahastu ditugu biak. Eta uste izan dugu (ia) esaldi guztietan dagoela galdegaia, noiz eta gutxitan erabiltzen denean (horrexegatik: hanpatua delako). Eta hori berdin gertatzen da euskaraz zein erdaraz.

5. Formaz, doinuaren edo intonazioaren nabarmentzen da iruzkin soilaren eta galdegaiaren arteko aldea, eta horretan soilik.
6. Berez, berdin joan daiteke iruzkina (soila nahiz hanpatua izan) aditzaren aurrean zein atzean (baiezko esaldietara mugatuko naiz, gauzak erraztearren). Kokapenak ez du berez hanpadura adierazten (ezta hanpadurak kokapen berezia eskatzen ere esaldiaren baitan).
7. Hizketan, ahoz, bi ordenak erabiltzen dira euskalki guztietan.
8. Ahozkotik idatzira pasatzean, bi ordenak eman dira euskalki guztietan. Harik eta...
9. Harik eta, joan den mendearen hasieran, etena etorri zen arte.

Luis Villasantek inork baino zorrotzago salatu du etena; erantsiz, gainera, Hegoaldean gertatu zela, baina ez Iparraldean.

Etena, baitik bat, «galdegaiaren legea»k eragin zuen.

Bittor Hildagoren esanetan, ordu arte nagusi izandako hitz-ordena (SAO: subjektua, aditza, osagarria edo iruzkina; iruzkin soilak nahiz galdegaia) irauli egin zen, SOA bilakatu zelarik.

Bide batez, hobe genuke terminologia egokitzea, gauzak eta mailak ez nahastearren. Hala, *subjektua* eta *osagarria* erabiliko genituzke kategoria gramatikalak adierazteko soilik; eta *mintzagaia* eta *iruzkina*, kategoria testualak izendatzeko.

10. Gauzak horrela –etena sakoneraino eraginda, iruzkin soila eta hanpatua bereizi ezinik eta «galdegaia»ren legea muinetaraino sartuta–, nola bideratu auzia?
11. Ezer baino lehen, funtsezkoa da gauzak argi izatea, teorian gutxienez. Kontuan izatea, lehenik, galdegaia ez dela gramatikaren esparrukoa; bigarrenik, ez direla iruzkina eta iruzkin hanpatua nahastu behar; eta, hirugarrenik, intonazioak bereizten dituela formaz bi iruzkinak, eta ez esaldiaren baitako kokapenak.
Horrekin batera, ez dut uste euskara batua hitz-ordena jakin batekin identifikatu behar denik.
12. Bi ordenak onartu ez ezik, SAO ordena indartzeko hasi beharko litzateke.
Ordena hori berreskuratzen hasia dago, beharrak eraginda. Hala, gero eta zabalagoa da ordena hori definizioetan-eta. *IVAPeko estilo-liburua* da horren lekuko (IVAP, 2005: 145-146). Ildo beretik, «esatezko aditzekin, osagarria ondoren» proposatzen du *Euskaldunon Egunkaria*-ren *Estilo liburua*-k, aditz horiek zerrendatuz: *esan, adierazi, jakinarazi, eskatu, pentsatu, uste izan...* (*Egunkaria*, 2001: 34-35). Baina bada besterik ere (Esnal, 2004: 60-61).
13. Azken batean, erabilerak berak lagunduko digu arazoa bideratzen, ikus-entzunezko komunikabideena lehenengo dela.
14. Dena den, zuhur jokatu beharra dago. Ikonoklasta izatea mesedegarri izan daiteke; piromanoa izatea ez.

AIPUAK ETA BIBLIOGRAFIA

- AGIRRE, Juan Bautista (1803): *Confesioco eta comunioco Sacramentuen gainean eracusaldiak*.
- ALBERDI, Xabier; SARASOLA, Ibon (2001): *Euskal estilo libururantz. Gramatika, estiloa eta hiztegia*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- ALTUBE, Sebero (1975): *Erderismos*. Bilbo, Indauchu.
- ALTUNA, Patxi (1972): «Euskararen batasun bideak», in *Mitxelenaren idazlan hautatuak*. Bilbao, Ediciones Mensajero: Gero: 93-94.
- (1988): «Aurkezpena», in *Mitxelena, Koldo: Euskal idazlan guztiak I: Bertso berriak, berriketan, zinea eta adabakiak*. Euskal Editoreen Elkartea: Klasikoak, 21: 11-33. [Aurkezpen bera dute 22. eta 23. zenbakiek ere.]

- AÑIBARRO, Pedro Antonio (2001): *Gueroco guero*. Bilbao, Euskaltzaindia: Euskararen lekukoak, 22.
- APALATEGUI, Francisco (2005): *Karlisten eta liberalen gerra-kontaerak. Relatos de guerra de carlistas y liberales*. Donostia, Auspoa, Gipuzkoako Foru Aldundia. [Bi liburuki: Auspoa, 292, 293.]
- ARRASATE, Manu (1992): *Euskarazko albistegietarako esku-liburua*. EITB.
- ATAÑO, Salbador Zapirain (1979): *Txantxangorri kantaria*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 137-138.
- AZURMENDI, Joxe (1976): *Zer dugu Orixeren kontra*. Arantzazu-Oñati, Jakin.
- (1977): *Zer dugu Orixeren alde*. Arantzazu-Oñati, Jakin.
- BRONCKART, Jean-Paul (1993): *Hizkuntzaren zientziak: irakaskuntzarako desafioa?* Donostia, HABE: Itzulpen Saila, 33. [Jatorrizkoa: *Les sciences du langage: un défi pour l'enseignement?* Paris, Unesco - Delachaux & Niestlé, 1985. Gaztelaniaz: *Las ciencias del lenguaje: ¿un desafío para la enseñanza?* París, Unesco, 1985.]
- CANALE, Morris (1983): «De la competencia comunicativa a la pedagogía comunicativa del lenguaje», in Varios autores (1995): *Competencia comunicativa. Documentos básicos en la enseñanza de lenguas extranjeras*. Madrid, Edelsa.
- CANALE, Morris; SWAIN, Merrill (1980): «Fundamentos teóricos de los enfoques comunicativos. La enseñanza y la evaluación de una segunda lengua», in Signos, 17 (1996): 54-62 eta 18 (1996): 78-89.
- EGUNKARIA (1992): *Estilo liburua*. Donostia, Egunkaria.
- (1995): *Estilo liburua*. Andoain, Egunkaria.
- (2001): *Estilo liburua*. Andoain, Egunkaria.
- ELICEGUI, Mikela; ZAVALA, Antonio (1963): *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 32.
- ELOSEGI, Lourdes; ESNAL, Pello (2004): «Modalizazioa», in *Hizpide*, 57: 99-107.
- ESNAL, Pello (1991): «Ahozko euskaratik kazetaritzako euskarara», in *Euskal kazetariaren jardunaldiak*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia: 27-40.
- (1999): «Herri prosaren aita zabala», in *Bertsolari*, 34: 100-101.
- (2002): «Testu-antolatzaileak», in *Hizpide*, 50: 25-36.

- (2003): «Hitzaurrea», in *Loiolako San Ignazioen Gogojardunak* (Patxi Altunaren itzulpena). Bilbo, Klasikoak.
- (2004): «Egokitasuna hizkuntzaren erabileran: oinarrikoak», in *Egokitasuna hizkuntzaren erabileran. VIII. Jardunaldiak*. Bilbao, Mendebalde Kultura Alkartea: 39-63.
- EUSKALTZAINDIA (1987): «Hitz ordena», in *Euskal Gramatika. Lehen urratsak-I (Eranskina)*. Bilbo, Euskaltzaindia: 19-46. Bigarren argitalpena: EUSKALTZAINDIA (1991): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*. Bilbo, Euskaltzaindia: 355-379.
- EUSKALTZAINDIA: GRAMATIKA BATZORDEA (1990): *Euskal Gramatika. Lehen urratsak – III (Lokailuak)*. Bilbo, Euskaltzaindia.
- EUSKALTZAINDIA (1993): «Osagarrien ordena perpausaren barnean: mintzagai hanpatua eta galdegaia», in *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*. Bilbo, Euskaltzaindia: 22-31.
- EUSKERA (1956): «Euskaltzaleen biltzarra, Euskaltzaindiaren itzalpean», in *Euskera*, 1: 163-304.
- FISCHMAN, Joshua (1990): «What is reversing language shif (RLS) an how can it succeed?», in *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 11: 5-36. [Laburpena: Txillardegi: «Hizkuntzaren berreskurapena Fishmanen arabera», in *BAT. Soziolingusitika aldizkaria*, 6 (1992): 115-122.]
- GARZIA, Joxerra (1995): «Pello: zabal eta sakon», in Zabaleta, Pello: *Bigarren bizia. La vida paralela (1964-1992)*. Leioa, Euskal Herriko Unibersitatea: 835-855.
- (2001): «Antonio Zavalari elkarrizketa», in *Jakin*, 126: 73-94.
- GARZIA, Juan (1997): *Joskera lantegi*. Gasteiz, Euskal Autonomia Erkidegoko Administrazioa: IVAP.
- HIDALGO, Victor (1994): *Hitzen ordena euskaraz*. S.l., s.n. [EHUko dokto-rego-tesia]
- (1996a): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (I). Nola idatzi euskaraz modu arin, ulergarri eta aberats batean», in *Zutabe*, 35: 39-51.
- (1996b): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (II). Euskararen hitz-ordena libre», in *Zutabe*, 36: 21-27.
- (1996c): «Euskal joskeraren mito kaltegarriak (III). Aditza maiz euskaraz esaldi hasieran», in *Zutabe*, 37: 23-31.
- (1998): «Baina, zer da euskal joskera», in *Administrazioa euskaraz*, 21: 18-19.

- (2000a): «‘Galdegai’ bat baino gehiago erakutsi ohi duten esaldiez. Hitzen ordena esaldian: bereizi beharreko eztabaida arlo bi. Galdegaiaren inguruko ikuspegi berri bila (I)», in *Uztaro* 33: 43-85.
- (2000b): «Informazio unitate baten tamainako esaldi laburraren ordenamendu eta informazio-egituraren aukerak eta eraginak. Hitzen ordena esaldian: bereizi beharreko eztabaida arlo bi. Galdegaiaren inguruko ikuspegi berri bila (II)», in *Uztaro* 34: 39-85.
- (2002): «Hitzen ordena esaldian», in *Senez*, 25: 75-109.
- IRAOLA, Bitoriano (1961): *OROITZAK eta beste ipuin asko*. Tolosa, Auspoa: Auspoa, 9.
- IRIGOYEN, Alfonso (1980): «Severo Altube eta euskal hizkuntzaren pleguak», in *Euskera*, 25: 325-353.
- IVAP (Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea) (1994): *Hizkera argiaren bidetik*. Gasteiz, IVAP.
- (Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea) (1997): *Argiro idazteko proposamenak eta ariketak*. Gasteiz, IVAP.
- (Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea) (2003): *Galdezka. Euskarazko zalantzei erantzunez*. Gasteiz, IVAP.
- (Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea) (2005): *IVAPeko estilo-liburua*. Gasteiz, IVAP.
- KALTZAKORTA, Mitxel (2003): «Galdegai-lekua testu hastapenetan (I)», in *Hizpide*, 54: 39-56.
- (2004a): «Galdegai-lekua testu hastapenetan (eta II)», in *Hizpide*, 55: 43-59.
- (2004b): «Galdegai-lekua testu osoetan (I)», in *Hizpide*, 56: 61-79.
- LASARTE, Manuel (2005): *Plaza-gizonak*. Donostia, Gipuzkoako Foru Alundia: Auspoa, 294.
- LEKUONA, Juan Mari (1989): «Erdi-ahozkotasunaren literatur estiloaz», in *Euskera*, 34: 17-44.
- MINABERRY, Marijane (1998): *Marijane konta zan*. Donostia, Elkarlanean.
- MITXELENA, Koldo (1988a): «Orixeren heriotzean», in Mitxelena, Koldo: *Euskal idazlan guztiak V: Literaturaren inguruan I*. Euskal Editoreen Elkarte: Klasikoak, 25, 117-124.
- (1988b): «Galdegai eta mintzagaia euskaraz», in Mitxelena, Koldo: *Euskal idazlan guztiak VI: Hizkuntzalaritaz I*. Euskal Editoreen Elkarte: Klasikoak, 26: 137-167.

- (1988c): «Euskararen batasun bideak», in Mitxelena, Koldo: *Euskal idazlan guztiak VII: Hizkuntzalaritzaz II*. Euskal Editoreen Elkarte: Klasi-koak, 27: 135-153.
- MOGEL, Juan Antonio (1995): *Ipuinak*. Labayru Ikastegia. Bilbao Bizkaia Kutxa, Eibarko Udala: Ego Ibarra Batzordea, Markina-Xemeingo Udala.
- ONG, Walter J. (1987): *Oralidad y escritura*. México, Fondo de Cultura Económica.
- ORMAECHEA, Nicolás [«Orixe»] (1918): «Acento vasco», in *Revista Internacional de Estudios Vascos*, IX: 1-15.
- ORTEGA Y GASSET, José (2004): *Misión de la Universidad*. Madrid, Revista de Occidente en Alianza Editorial [bosgarren argitalpena, editorial honetan; jatorrizkoa 1930ekoa da].
- OSA, Eusebio (1990): *Euskararen hitzordena komunikazio zereginaren arauera*. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitarapen Zerbitzua.
- SALAVERRIA, Sebastian (1964): *Neronek tirako nizkin*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 38.
- TREKU, Mari (1982): *Mattin, nere gizona*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 158.
- URRUZUNO, Pedro Miguel (1961): *Euskalerritik zerura ta beste ipui batzuk*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 5.
- (1965a): *Iru ziri (ipui eta bertso)*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 47.
- (1965b): *Ur-zale baten ipuiak*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 51.
- (1973): *Sasiletrau baten ziriak*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 113.
- UZTAPIDE, Manuel Olaizola (1975): *Lengo egunak gogoan*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa berdea [bi liburuki].
- (2001): *Berriz plazara*. Oiartzun, Sendoa: Auspoaren Sail Nagusia, 11-12 [bi liburuki].
- VILLASANTE, Luis (1975): «Hitzaurre gisa», in Altube, Sebero: *Erderismos*, V-XII.
- (1976): «Seigarren edizioari aitzinsolasa», in Axular, Pedro: *Gero*, IX-XXXIV.
- (1988): *Euskararen auziaz*. S.I, s.n. «Luis Eleizalde» saila, 9.
- (1991): «Gernikako Euskal Jaien (1988) oroitzapenetan estilistikaz lehen Jardunaldiak. Euskaltzainburuaren agurra», in *Euskera*, 36: 603-607.

- ZAVALA, Antonio (1956): «Bertso berri billa Euskalerrria zear», in *Euskera* 1: 233-245.
- (1962): *Txirrita (Bizitza eta bat-bateko bertsoak)*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 18-19.
- (1964): «Itzaurrea», in Salaverria Sebastian: *Neronek tirako nizkin*. Tolosa, Auspoa Liburutegia: Auspoa, 38.
- (1993): *Pedro M. Otaño eta bere ingurua (I)*. Oiartzun, Sendoa: Auspoaren Sail Nagusia, 6.
- (1994): «Itzaurrea», in Salaberria Sebastian: *Neronek tirako nizkin*. Oiartzun, Sendoa : Auspoa, 38 [bigarren argitalpena].
- (1996): *Auspoaren auspoa I*. Oiartzun, Sendoa: Auspoa, 238.
- (1999): *Auspoaren auspoa III*. Oiartzun, Sendoa: Auspoa, 262.
- (2000a): «Doktore berriaren hitzaldia, *Honoris causa* doktore izendapean», in Zenbaiten artean: *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbao: 31-46.
- (2000b): «Buru atzera jiratuta edo liburu sail baten gorabeerak eta gozomikatzak», in Zenbaiten artean: *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbao: 113-126.
- (2005): «Urruzuno idazle», in Urruzuno, Pedro Migel: *Koroi eder bat*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia: Auspoa, 291: 26-38.
- (2006): *Auspoaren auspoa IV*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia: Auspoa, 300 [argitaratzeaz].
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon (1995): *Txantxangorri kantaria*. Donostia, HABE / Euskadi Irratia: Antzoki Iluna, 18.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon; ESNAL, Pello (1993): *Idazkera-liburua*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.